

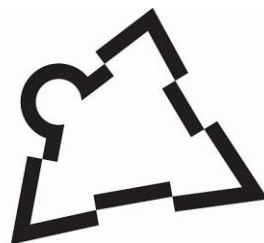
KERTÉSZ Róbert

Egy „királycsináló” a 11. század 40-es éveiben Magyarországon A város- és megyealapító Szolnok ispán

In memoriam Kristó Gyula
(1939–2004)

Absztrakt

A tanulmány fókuszában az 1046-ban elhunyt város- és megyealapító Szolnok ispán tevékenysége áll. A források hallgatnak születési évről, helyéről, felmenőiről és családi kapcsolatairól. Nincsenek pályája kezdetére, felemelkedésére vonatkozó közvetlen információk sem, így semmilyen adatunk nincs arra, hogy egyáltalán mikor és hogyan került a király látókörébe, majd lett az udvar egyik meghatározó tagja. Mint ahogy az sem ismert, hogy melyik uralkodó és mikor bízta meg a vélhetően pályája zenitjét jelentő, róla, azaz Szolnokról elnevezett vár építtetésével, valamint a megye és a várispánság megszervezésével. Egyedül utolsó napjáról: fehérvári tartózkodásáról, a legszűkebb környezetében lévő főpapokról, a Dunánál található Kelen-révig tartó utazásáról, valamint annak spirituális tetőpontjáról, a diósi Szent Szabina-templomban Gellért csanádi püspök által pontifikált szentmiséről, végül elhunytának helyszínéről és körülményeiről rendelkezünk tényszerű momentumokkal. Tisztában vagyok azzal, hogy egy ember utolsó napjából képtelenség megfejtani, megismerni a szóban forgó személy életét, de még sarkalatos tetteire is igen nehéz hiteles megállapításokat tenni. Jelen dolgozat most mégis erre a szinte lehetetlen küldetésre vállalkozik. Ebből fakadóan írásom nem ígérhet többet, mint egy történeti rekonstrukciót, amelyben az események szálait Szolnok ispán megboldogulásától visszafelé haladva kísérlem meg felfejteni és a következtetéseket levonni.

SZOLNOKVÁR

Bevezetés

Szolnok városa 2025-ben egy teljes évet felölelő programsorozattal emlékezett meg az I. Géza király (1074–1077) által alapított garamszentbenedeki bencés apátság 1075. évi oklevelében található, első írásos említésének 950 éves jubileumáról.¹ Jóllehet nyilvánvaló, ahhoz szemernyi kétség nem fér, hogy a *civitas* ekkor már több évtizedes múlttal rendelkezett. Neve ugyanis pusztán személynévből keletkezett magyar névadással.² A nominativusban álló személynév pedig minden esetben a várak első ispánjára utal, lásd: Pozsony, Győr, Bars, Hont, Borsod, Szabolcs, Bihar, Zaránd, Torda, Hunyad, Doboka, Bács és Csanád.³ Szolnok megye létrejött, amely a Tisza-parti Szolnok várról nyerte nevét, ugyancsak az első ispán személyéhez köthető. A rendelkezésre álló írott források mindazonáltal egybehangzóak arra nézve,⁴ hogy maga a névadó, Szolnok ispán (*comes*) 979 évvel ezelőtt, 1046-ban már minden kétséget kizáróan örök nyugalomra lept. Az uralkodótól kapott megbízatásra, valamint a vár és a vár megyéjének megalapítására tehát 1046 előtt került sor. Tanulmányomat – amelynek Szolnok város első írásos említésének kerek évfordulója ad aktualitást – kedves tanárom, Kristó Gyula történészprofesszor emlékének ajánlom, aki egyetemi éveim alatt erkölcsi és szellemi zsinórmértéket jelentett, mind emberként, mind szakemberként egyaránt a legmagasabb minőséget képviselte.

Témánkra rátérve, már az elején leszögezhetjük: amennyiben megvizsgáljuk, mit tudunk ennek a nagy kiterjedésű, országrészeket átfogó, a Tisza-vidéktől a Keleti-Kárpátokig elnyúló, kora Árpád-kori Szolnok vármegyének (1. kép) az első, névadó ispánjáról, akkor arra jutunk, hogy valójában nagyon keveset. A születési évét, helyét, felmenőit és családi kapcsolatait teljes homály fedi. Nincsenek pályája kezdetére, felemelkedésére vonatkozó közvetlen információk sem, így semmilyen adatunk nincs arra, hogy egyáltalán mikor és hogyan került a király látókörébe, majd lett az udvar egyik meghatározó tagja. Mint ahogy az sem ismert, hogy melyik uralkodó és mikor bízta meg a vélhetően pályája zenitjét jelentő, róla, azaz Szolnokról elnevezett vár építtetésével, valamint a megye és a várispánság megszervezésével. Egyedül utolsó napjáról: fehérvári tartózkodásáról, a legszűkebb környezetében lévő főpapokról, a Dunánál található Kelen-révig tartó utazásáról, valamint annak spirituális tetőpontjáról, a diósi Szent Szabina templomban Gellért csanádi püspök

¹ KNAUZ Nándor: *A Garan-melletti szent-benedeki apátság*. Első kötet. A templom felszentelésének emlékére kiadja az esztergomi főkáptalan, Budapest, 1890, 29–30; MARSINA, Richard (ed.): *Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae*. Tomus I. Slovenská akadémia vied, Bratislava, 1971, 56–57.

² KISS Lajos: *Földrajzi nevek etimológiai szótára*. Akadémia Kiadó, Budapest, 1980, 617.

³ BÓNA István: *Baráti megjegyzések és kiegészítések Németh Péter írásához*. = *Műemlékvédelmi Szemle*, 6(1996), 1, 230–234, 231.

⁴ *Altaichi Évkönyv*. Ford., bev., jegyz., MAKK Ferenc. In KRISTÓ Gyula (szerk.): *Az államalapítás korának írott forrásai*. Szegedi Középkorász Műhely, Szeged, 1999, (Szegedi Középkortörténeti Könyvtár, 15), 237–256, 256; *Szent Gellért püspök nagy legendája*. Ford. SZABÓ Flóris. In *Árpád-kori legendák és intelmek*. A válogatás, a bevezető tanulmány, a jegyzetek és a szöveggondozás ÉRSZEGI Géza munkája. Fordította CSÓKA J. Gáspár – ÉRSZEGI Géza – KURCZ Ágnes – SZABÓ Flóris. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1983, 74–94, 91; *14. századi krónikakompozíció*. Ford., bev., jegyz., KRISTÓ Gyula. In KRISTÓ Gyula (szerk.): *Az államalapítás korának írott forrásai*. Szegedi Középkorász Műhely, Szeged, 1999, (Szegedi Középkortörténeti Könyvtár, 15), 361–401, 398; *Thuróczy-krónika*. Thuróczy János: *A magyarok krónikája*. Fordította HORVÁTH János. Helikon Kiadó, h. n. [Budapest], 1986, 90.

Szolnok comes utolsó napja

Szolnok ispán 1046. szeptember 24-én⁵ bekövetkezett halálának részleteit *Szent Gellért püspök nagy(obbik) legendája*,⁶ a *14. századi krónikakompozíció*⁷ és a *Thuróczy-krónika*⁸ őrizte meg, amelyek szövege az adott szakaszokat illetően egymással alapvetően megegyezik. Ezenkívül még a Szent István (1000/1001–1038) uralkodását követő évtizedek magyarországi trónviszályainak és német–magyar háborúinak az egyik legjelentősebb forrásában, a bajorországi Nideraltaich bencés monostorának annalistái által lejegyzett *Altaichi Évkönyv (Annales Altahenses maiores)* második részében olvashatunk röviden erről.⁹ A fenti források egyöntetűek arra nézve, hogy az ispán nem természetes módon távozott az élők sorából, hanem meggyilkolták. Megölése egyetlen történeti eseményhez, az 1046 első felében kitört,¹⁰ Vata vezette felkelés rövid, ám vézsterhes időszakához köthető. A pogányok, eretnekek azonban nemcsak őt végezték ki, hanem a püspöki kar számos tagja, köztük a magyar egyház nagy téritőszentje, Gellért püspök is osztozott sorsában.

A fentebb említett forrásokban Szolnok ispán neve csupán a halála napján tűnik fel. 1046. szeptember 24-e hosszú, első szakaszában felemelő, ám a végén vérrel áztatott, végzetes napját, és a magyar kereszténység első, név szerint is ismert vértanúinak halálát a 14. századi krónikaszerkesztés 83. és 84. fejezete a következőképpen örökítette meg:

„[83.] *Eközben pedig Endre és Levente e sokasággal [pogányokkal, eretnekekkel, köztük Vata népével] továbbhaladva Magyarország közepén a közönségesen Pestnek nevezett révhez közeledtek. Ezt hallva Gellért, Besztrik, Buldi és Beneta püspökök meg Szolnok ispán Fehérvár városából Endre és Levente hercegek felé indultak el, hogy őket tisztelettel fogadják. Amikor az említett püspökök sietve a Diód [ma Diósd, Pest vármegye] nevű helyhez érkeztek, ott Szent Szabina egyházában, mielőtt az urakhoz mentek volna, misét akartak hallgatni. Szent Gellért püspök a mise bemutatásához papi ruhát öltve buzdító szándékkal szólt hozzájuk, mondván: »Testvéreim és püspöktársaim meg az összes hívő, akik jelen vagytok, tudjátok meg, hogy mi ma a vértanúság koronájával az örök boldogságra urunkhoz, Jézus Krisztushoz érkezünk. Én ugyanis felfedem nektek az Úr titkát, amely előttem ezen az éjszakán feltárult. Láttam ugyanis urunkat, Jézus Krisztust, amint szentséges anyja, a mindenkor szűz Mária ölében ült, és minket magához hívva tulajdon kezéből részeltetett bennünket teste és vére szentségéből. Amikor pedig Beneta püspök járult elé, Krisztus megvonta*

⁵ BÁCSATYAI Dániel: *Az Árpád-kor történeti kronológiája (997–1301)*. Eötvös Loránd Kutatási Hálózat, Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Budapest, 2022, (Arpadiana, 10), 29.

⁶ *Szent Gellért püspök nagy legendája*, 91.

⁷ *14. századi krónikakompozíció*, 398.

⁸ *Thuróczy-krónika*, 90.

⁹ *Altaichi Évkönyv*, 256.

Itt szeretnék röviden kitérni arra, hogy az *Altaichi Évkönyv* a forráshierarchiában magasabb, de legalábbis ugyanazon a szinten áll, mint a magyar krónikás hagyomány, amelynek egyik szerzője/átdolgozója maga is merített az évkönyvből a 11. század utolsó évtizedeiben vagy a 12. század elején. Összefoglalóan lásd: CSÁKÓ Judit: *Az Altaichi Évkönyv és a magyar krónikás hagyomány. Megjegyzések egy historiográfiai vita margójára*. = *Történelmi Szemle*, 63(2021), 1, 5–23, 9–23.

¹⁰ BÁCSATYAI 2022, 28.

tőle az oltáriszentséget. Ezért ő ma nem osztozik velünk a vértanúságban». Azután pedig Szent Gellért intette őket, hogy gyónják meg egymásnak bűneiket, és misét hallgatva imádkoztak, és a vértanúság révén rájuk váró örök boldogság biztos reményének örvendezve valamennyien áldoztak. Azután a Duna révje felé, Pestre vették útjukat. Szent Gellért püspök pedig, mivel alacsony termetű volt, és minden erejét teljesen az úr szolgálatában emésztette el, kocsin utazott. Amikor a mondott révhez érkezett, íme, kegyetlen emberek, tudniillik Vata és cinkosai, gonosz szellemektől megszállva, amelyeknek ajánlották magukat, a püspökökre meg összes társukra rontottak, és kövekkel borították el őket. Szent Gellért püspök pedig azoknak, akik kövekkel dobálták őt, szüntelenül a kereszt jelét mutatta. De ezek ezt látván még jobban dühöngve rátámadtak, kocsiját a Duna partján felborították, és ott őt kocsijából kiragadván, kétkerekű kordéra helyezvén Kelenföld hegyéről [a mai Gellért-hegy Budapesten] letaszították, és mivel még életjelt adott, mellét lándzsával átdöfték, és azután egy kövön szétloccsantották agyvelejét. Így jutott Krisztus dicsőséges vértanúja e világ szenvedéseiből örök boldogságra. A Duna gyakran kiáradva a nagy kőre, amelyen szétzúzták Szent Gellért fejét, hét éven át nem tudta onnan lemosni a vért, mígnem a papok felszedték, s e kő most Csanádon oltárának lapján [a Csanádon Gellért által alapított és temetkezési helyéül kiválasztott Boldogságos Szűz-monostor] van. Most azon a helyen, ahol fejét szétzúzták, a hegy lábánál Szent Gellért vértanú tiszteletére épült egyház található [a Gellért-templom a mai Budapest budai részén, a tabáni plébániatemplom helyén állt]. E Gellért velencei nációból való rosazzói szerzetes volt, aki Pannóniába jöve előbb Bélben [ma Bakonybél, Veszprém vármegye] remete életet élt, végül a csanádi székre püspöknek helyezték át.

[84.] Buldi püspök is, akit kövekkel borítottak el, örök életre tért. Amikor Besztrik és Beneta a Dunán hajóval átkeltek Endréhez és Leventéhez, a túlsó parton levő eretnekek Besztrik püspököt halálra sebeztek, aki harmadnapra elhunyt. Endre herceg pedig közben odaérkezve Beneta püspököt kiszabadította kezükből, így Szent Gellért jóslata beteljesült; Benetán kívül ugyanis valamennyien vértanúságra jutottak. Szolnok ispán lován a Dunába ugorva úsztatott, őt egy Murtmur nevű, hajón jövő személy hajójába segítette, hogy a haláltól megmentse. Murtmurt ugyanis Szolnok ispán keresztelte meg. Amikor az említett ispánt meg akarta menteni, az eretnekek halállal kezdték fenyegetni, ha csak nem öli meg Szolnok ispánt. A fenyegetéseiktől megrémült Murtmur hajóján az ispánt karddal megölte. Egyháziak és világiak akkora sokasága szenvedett azon a napon vértanúságot, hogy számukat csak Isten és az angyalok ismerik.”¹¹

Szolnok ispán elpártolása Péter királytól

A 14. századi krónikakompozícióban Szolnok comes nevével először a 83. fejezet második mondatában találkozunk. Ebből kiderül, hogy az 1046 első felében kirobbant Vata vezette

¹¹ 14. századi krónikakompozíció, 396–398.

felkelés ezen szakaszában az ispán nem a Zagyva tiszai torkolatánál létesített katonai-igazgatási központjában tartózkodott, hanem attól tekintélyes távolságra, Fehérváron (*Alba civitas*, ma Székesfehérvár)¹² tűnt fel. Abban a városban, amelynek kapuit az oda bevonulni szándékozó Péter király (1038–1041, 1044–1046) és kísérete előtt bezárták, akik így kívül rekedtek.¹³ Erről a 14. századi krónikaszerkesztés 82. fejezetének végén értesülünk: „*Reggelre kelve értesült a király [Orseolo Péter] a dolgok állásáról, és biztosan megtapasztalta, hogy a testvérek [András és Levente hercegek] visszatértek, s a magyarok az ő hatásukra előjáróit szerte Magyarországon lemészárolták, nem mutatta, hogy a hírek miatt megrémült, hanem vidám arcot vágva táborával visszahúzódva Zsitvatónél átkelt a Dunán, Fehérvárra kívánva bejutni. A magyarok azonban ezt megtudva szándékát megghiúsították, elfoglalván a város harangtornyait és bástyáit,¹⁴ a kapukat bereteszelvén őt kizárták.*”¹⁵ Mivel egy regensburgi halottaskönyv (*necrologium*) szerint Péter király 1046. augusztus 30-án halt meg,¹⁶ a fenti események lejátszódása közvetlenül ezt megelőzően, de valószínűleg még augusztusban történhetett.

A 14. századi krónikaredakció 82. fejezetének fentebb idézett sorai azt bizonyítják, hogy Szolnok ispán ekkorra már kétségkívül elpártolt az uralkodótól.¹⁷ Eme következtetés szemben áll Kristó Gyula azon tézisével, amely amellettt tört lándzsát, hogy Szolnok ispán haláláig hú maradt Péter királyhoz.¹⁸ A neves középkorász véleményét nyilván a kiemelkedő forrásértékű, az 1040-es években a magyar ügyekben igen jól értesült *Annales Altahenses* következő passzusára alapozta: „*Annak a földnek szinte összes főpapja abban a veszedelmes időben elpusztult, hasonlóan a papokkal együtt számos szerzetes is. A főemberek közül az egyik, Szolnok nevezetű, akit minden módon megkínóztak, azért távozott el ebből a világból, mert korábbi hűségét becsben tartotta, s Péter iránt hűségét ebben az időben is megtartani kívánta. A legtöbb külföldi személyt megölték, egyesek ugyan elmenekültek, de csak gyalogosan, ruhátlanul és kifosztva.*”¹⁹

¹² SIKLÓSI Gyula: *Székesfehérvár*. In KRISTÓ Gyula (főszerk.), ENGEL Pál – MAKK Ferenc (szerk.): *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1994, 626–628.

¹³ Elhibázott Uhrman Iván azon álláspontja, hogy Fehérvár ekkor már a lázadó pogányok kezére került volna. Lásd: UHRMAN Iván: *Az utolsó törzsfő vagy az első parasztvezér? Az úgynevezett Vata-felkelés*. = *Hadtörténelmi Közlemények*, 123(2010), 1–2, 44–112, 44–45, 51–52.

¹⁴ A legújabb dendrokronológiai és radiokarbon vizsgálatok, valamint régészeti rétegtani megfigyelések egymástól függetlenül igazolták, hogy a középkori Fehérvárt övező kő vár/városfal és az azon belül húzódó fa-földsánc egyes szakaszai a 11. század közepéig már bizonyosan megépültek. Lásd: SZÜCSI Frigyes – MORGÓS András – HORVÁTH Emil – SZÖLLÖSY Csilla: *A székesfehérvári Árpád-kori vár védműveinek építéstörténeti vázlat*. = *Magyar Régészet*, 12(2023), 2, 17–28. <https://doi.org/10.36245/mr.2023.2.3> (Letöltés: 2024. 01. 20.)

¹⁵ 14. századi krónikakompozíció, 395.

¹⁶ BÁCSATYAI 2022, 28.

¹⁷ KERTÉSZ Róbert: „...Ódon, tatár korabeli földsáncai folyópartra néznek” – *Szolnok ispán föld-fa vára*. In ROSTA Szabolcs – V. SZÉKELY György (szerk.): „*Carmen miserabile*”. *A tatárjárás magyarországi emlékei. Tanulmányok Pálóczi Horváth András 70. születésnapja tiszteletére*. Kecskeméti Katona József Múzeum, Kecskemét, 2014a, 345–384, 348–349; Uő: *Szolnok az Árpád-korban: tények és eredmények*. = *Archaeologia – Altum Castrum Online. A Magyar Nemzeti Múzeum visegrádi Mátyás Király Múzeumának középkori régészeti online magazinja*, (2014b), 1–44, 7–8. <http://archeologia.hu/content/archeologia/325/kerteszes-szolnoki-var.pdf> (Letöltés: 2014. 09. 05.); Uő: *Eltemetett múlt. Szolnok középkora és kora újkora a várásatás tükrében*. Szerzői magánkiadás, Szolnok, 2021, 88.

¹⁸ KRISTÓ Gyula: *Megjegyzések az ún. „pogánylázadások” kora történetéhez*. Szeged, 1965, (Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae. Acta Historica, 18), 43; Uő: *A vármegyék kialakulása Magyarországon*. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1988, (Nemzet és emlékezet), 434.

¹⁹ *Altaichi Évkönyv*, 256.

Nézetem szerint az *Altaichi Évkönyv* Szolnok ispánnak a Péter király iránti tántoríthatatlan hűségére vonatkozó részlete 1046 augusztusára vonatkozóan már nem tekinthető hitelt érdemlőnek. Amennyiben ezt elfogadnánk, akkor nem igazán lehetne életszerű magyarázatot adni arra, hogy amikor Szolnok *comes*, Gellért püspök és a püspöki kar néhány további tagja elhagyták vidéki központjaikat, miért találkoztak Fehérvárott,²⁰ az uralkodó távollétében,²¹ vélhetően annak tudta nélkül. Mint ahogy az is nehezen lenne értelmezhető, hogy miután megérkeztek a Magyar Királyság székvárosába, miért gátolták meg az ország legitim uralkodójának és kíséretének a városba jövetelét. Mi több, a 14. századi krónikaszerkesztés korábban idézett, 83. fejezete nyomán, ezt követően – amint tudomást szereztek arról, hogy Vazul fiai Pest felé tartanak –, 1046. szeptember 24-én Szolnok ispán a prelátusokkal együtt tétovázás nélkül útra kelt a Kelen-révhez. Céljuk tudvalevőleg az volt, hogy minél hamarabb találkozhassanak a Kijevi Ruszból hazahívott András és Levente hercegekkel, hogy „*őket tisztelettel fogadják*”.²²

A főnemesi-főpapi küldöttséget még az sem tartotta vissza ettől az utazástól, hogy a közállapotok 1046 nyarára már a Dunántúlon is katasztrofálissá fajultak. A központi hatalom lényegében kártyavárként omlott össze ebben az országészben is: a pogány és eretnek felkelők szabadon garázdálkodtak, gyilkoltak, fosztogattak, célkeresztjükben a keresztényekkel.²³ A világi és egyházi vezetőknek a várak mellett már csupán a fallal kerített városok nyújthattak biztonságot. A Fehérvárott csoportosuló főuraknak és püspököknek bizonyára tisztában kellett lenniük ezzel a ténnyel, mint ahogy azzal is, hogy amint a várost elhagyják, gyakorlatilag közvetlen életveszélynek teszik ki magukat. Ez még akkor is igaz, ha – nagy valószínűséggel – fegyveresek kísérték őket ezen a hosszú úton. Erre utalhat a Gellért-legenda azon részlete, amely szerint Szolnok ispán és a főpásztorok „*sok kereszténnyel Székesfehérvárra gyűltek össze*,”²⁴ akik között értelemszerűen fegyverforgatók is akadtak szép számban.

E történésekből levonható következtetések 1046 augusztusára nemcsak Szolnok *comes* elpártolását igazolják Péter királytól vitán felül, hanem arra is rávilágítanak, hogy az ispánnak, valamint Gellért, Besztrik, Buldi és Beneta püspököknek már hosszabb ideje kapcsolatban

²⁰ *Szent Gellért püspök nagy legendája*, 90.

²¹ Orseolo Pétert ekkoriban Fehérvártól jókora távolságra, a Felvidéken találjuk. Lásd: *14. századi krónikakompozíció*, 395.

²² *14. századi krónikakompozíció*, 396.

²³ Ezzel magyarázható, hogy még magának az uralkodónak sem maradt esélye a menekülésre: „*Péter király pedig látta, hogy a magyarok egy lélekkel Endre és Levente hercegekhez csatlakoztak, németjeivel futásnak eredt Moson [ma Mosonmagyaróvár része, Győr-Moson-Sopron vármegye] felé, hogy onnan Ausztriába menjen át, de nem tudott kijutni. Közben ugyanis a magyarok az ország kapuit és kijáratait előbb elfoglalták, de Endre herceg követe is visszahívta Péter királyt a béke és az őt megillető tisztelet ürügyén. Ő, mint mondják, hitt neki és visszafordult, de leginkább kényszerből, mivel tudomást szerzett egy elrejtőzött seregről, és sietve Fehérvárra akart visszajutni. Amikor betért Zámoly [ma Fejér vármegyében] faluba, az említett követ csellel el akarta fogni és megkötözve Endre herceghez vezetni. Az ezt megsejtő Péter egy udvarházba vette be magát, és három napon át férfiasan harcolva védekezett. Végül az íjászok összes vitézét megölték, őt élve elfogták, és megvakítva Fehérvárra vitték, a szörnyű fájdalom miatt életét rövidesen befejezte. Második országglása harmadik évében Péccett temették el a székesegyházban, amelyet ő alapított Szent Péter apostol tiszteletére.*” Lásd: *14. századi krónikakompozíció*, 398–399.

²⁴ *Szent Gellért püspök nagy legendája*, 90.

kellett állniuk egymással is, és az Árpád-házi hercegekkel is. Bár erre még közvetett forrásadattal sem rendelkezünk, de az eddigiek figyelembevételével szinte bizonyos, hogy Szolnok comes, valamint Gellért, a szóban forgó püspöktársaival együtt, aktív és cselekvő módon vettek részt a külhoni száműzetésben élő András és Levente hercegek hazahívásában.

A csanádi Péter-ellenes összeesküvés

A Vata-féle felkelés kitörését megelőzően, de még 1046-ban²⁵ a 14. századi krónikakompozíció 81. fejezetéből szerezhethetünk tudomást egy Csanádra szervezett gyűlésről, amelyen előkelők és főpapok egy csoportja Péter király letételére szövetkezett. *„Akkor Magyarország nemesei – látván népük bajait – Csanádon összejöttek, tanácsot tartván egész Magyarország [nevében] ünnepélyes követeket küldtek Oroszországba Andráshoz és Leventéhez, mondván nekik, hogy egész Magyarország hűségesen várja őket, és az egész ország készségesen engedelmeskedik nekik, mint királyi nemzetségnek, csak jöjjenek Magyarországra, és a németek dühétől szabadítsák meg őket. Azt is esküvel erősítették meg számukra, hogy rögvest, amint ők Magyarországra érkeznek, valamennyi magyar egyetértően hozzájuk özönlik, és uralmuknak aláveti magát.”*²⁶

Az *Altaichi Évkönyv*ben ugyancsak olvashatunk erről az összeesküvésről: *„1046. [...] Amíg ezek történtek, a Magyar Királyságban Péter király ellen ismét összeesküvés szerveződött. Ugyanis az ő főemberei és bizalmas hívei, akik éjjel-nappal társaságában voltak, igazságtalan tanácskozással oly nagy ármánykodásra vetemedtek, hogy tudta nélkül bizonyos Andrást, az ő vetélytársát, mivel ugyanabból a családból származott, magukhoz hívták, kötelezván magukat követek útján arra, hogy őt a főemberek közös egyetértésével a hatalomba fogják helyezni, amazz pedig le fogják taszítani. Mivel ő ezeknek igen nagy készséggel hitelt adott, és mérhetetlen sokaságú zsoldosereget hozott magával, a királyság említett főemberei – teljesítvén ígéreteiket – igen nagy sokaságú fegyveressel a másik ellen vonultak.”*²⁷

A közvetlen és közvetett források hiánya ellenére, az előző fejezetben foglaltak és a fenti források fényében megalapozottan feltételezhető, hogy ennek a csanádi, Péter-ellenes összeesküvésnek Gellért püspök²⁸ mellett a másik, világi vezetője éppen Szolnok comes lehetett.²⁹ Erre egyrészt abból következtethetünk, hogy nekik korábban keltezhetően eleve szorosabb kapcsolatot kellett tartaniuk a Vata-területen zajló keresztény térítés és katonai

²⁵ BÁCSATYAI 2022, 28.

²⁶ 14. századi krónikakompozíció, 393–394.

²⁷ *Altaichi Évkönyv*, 255–256.

²⁸ JUHÁSZ Kálmán: *A csanádi püspökség története alapításától a tatárjárásig (1030–1242)*. Csanád Vármegye Községe, Makó, 1930, (Csanádvármegyei Könyvtár, 19–20), 73–74; HORVÁTH János: *Árpád-kori latinnyelvű irodalmunk stílusproblémái*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1954, 311; SZEGFÜ László: *Gellért, marosi püspök. = Világosság*, 17(1976), 2, 91–96, 96; MAKK Ferenc: *A királyság első százada*. Adams Kiadó, h. n., 1992, (Magyarország Krónikája, 2), 76; Uő: *Szent István és utódai*. In KRISTÓ Gyula – MAKK Ferenc (szerk.): *Európa és Magyarország Szent István korában*. Csongrád Megye Önkormányzata, Szeged, 2000, (Dél-alföldi évszázadok, 12), 319–348, 340; KRISTÓ Gyula: *A tizenegyedik század története*. Pannonica Kiadó, h. n., 1999, (Magyar századok), 86; KOSZTA László: *Válság és megerősödés 1038–1196*. Kossuth Kiadó, h. n. [Budapest], 2009, (Magyarország története, 3), 16; BÁCSATYAI 2022, 28.

²⁹ KERTÉSZ 2021, 101.

együttműködés összehangolása révén.³⁰ Másrészt, bár a csanádi gyűlés és a fehérvári találkozó között hónapok telhettek el,³¹ a Gellért-legenda és a krónikák egybehangzó tanúsága szerint,³² az ispán Gellérttel a királyi székhelyen együtt bukkant fel, ahol további püspökök mellett a világiak közül csakis ő lett nevesítve. Harmadrészt, ezt követően – Beneta püspök kivételével – ugyanezen személyek osztoznak Szolnok ispánnal a vértanúságában is.³³ Az említett kútfőkben a főpapok nevének kívül megint kizárólag Szolnokéval találkozunk,³⁴ sőt az *Altaichi Évkönyv*ben Péter királyén kívül egyedül az ő neve kerül említésre az áldozatok között.³⁵

Mindezek alapján nemcsak azt jelenthetjük ki, hogy az összeesküvés világi vezetője Szolnok volt, hanem azt is, hogy Gellérttel együtt okkal tekinthetők „királycsinálóknak” vagy akár az Árpád-ház szálláscsinálóinak. Emellett további érveket sorakoztatnak fel Szolnok comes Pétertől történt elpártolásának folyamatához. Fehérvárott is minden bizonnyal azért találkoztak a csanádi gyűlés vezetői, hogy a királyi udvarban szervezkedő, az uralkodóval elégedetlen főurakkal kapcsolatba lépjenek. Az ispán pálfordulásának okai és időpontja ismeretlenek előttünk. A 14. századi krónikaredakció 71. fejezetének,³⁶ valamint a fentebb idézett 81. fejezetrészletének tudatában ugyanakkor valószínű, hogy azt Péter németbarát politikája, illetőleg a királyi udvarban az idegenek, elsősorban a német területekről, Itáliából származók arányának túlsúlya és a magyar előkelők háttérbe szorulása válthatta ki.³⁷

Szolnok ispán ebbéli döntésének meghozatalában sokat nyomhatott a latban, hogy 1045. május 26-án, pünkösdkor, Fehérvárott Péter az uralkodói attribútumának tekintett aranyozott lándzsát átnyújtotta III. Henrik német királynak és ezzel Magyarországot német hűberré tette. A 14. századi krónikaszerkesztés 78. fejezetében erről az alábbi rögzítették: „[...] a császár visszatért Magyarországra, akinek Péter király e szent ünnepen [azaz pünkösdkor] Magyarországot aranyozott lándzsával magyarok és németek jelenlétében átadta. A császár, akit a király sok és nagyszerű ajándékkal tisztelt meg, dicsőséggel hazatért.”³⁸ Az *Annales Altahenses* erről lényegében hasonló tartalmú textust őrzött meg: „[III. Henrik] miután megérkezett Magyarországra, királyi szokás szerint illő módon fogadták, és tisztelettel tartották. Azon a szent ünnepen [azaz pünkösdkor] Péter Magyarország királyságát aranyozott lándzsával átadta

³⁰ Ennek részletei a jelen dolgozat későbbi, a *Szolnok ispán és Vata konfliktusa* című fejezetében kerülnek kifejtésre.

³¹ UHRMAN 2010, 52.

³² *Szent Gellért püspök nagy legendája*, 90; *14. századi krónikakompozíció*, 396; *Thuróczy-krónika*, 89.

³³ Vö. a *14. századi krónikakompozíció* jelen tanulmányban idézett 83–84. fejezetének vonatkozó részeit.

³⁴ *Szent Gellért püspök nagy legendája*, 90–91; *14. századi krónikakompozíció*, 396–398; *Thuróczy-krónika*, 89–90.

³⁵ *Altaichi Évkönyv*, 256.

Konfabulációtól sem mentes Bagi Gábor azon állítása, amely szerint az *Altaichi Évkönyv*ben az áldozatok között Szolnok mellett a főpapok nevei is feltüntetésre kerültek: „*Szent Gellért és püspöktársai vértanúságával kapcsolatban megjegyzik, hogy egy Zaunic nevű előkelő (princeps) is velük együtt gyilkoltatott meg*” [sic!]. Vö. BAGI Gábor: *Megjegyzések Szolnok ispán történetéhez. = Jászkunság. Társadalmi és kulturális folyóirat*, 38(1992. október), 5, 27–30, 27. A valóságban ugyanis sem Gellért, sem a többi püspök neve nem szerepel a szóban forgó forrásban, amelynek újabb, elhibázott tartalommal történő felruházására lásd még: BAGI Gábor – MADARAS László: *Szolnok a középkorban. Szolnok város és határa történeti vázlata a honfoglalástól a török hódítás koráig*. Damjanich János Múzeum, Szolnok, 2017, (Források Szolnok város monográfiájához, 2), 40.

³⁶ *14. századi krónikakompozíció*, 381.

³⁷ KERTÉSZ 2021, 102.

³⁸ *14. századi krónikakompozíció*, 391.

urának, a császárnak egész népe és a mieink jelenlétében. A királyi pompával megtartott lakoma után hatalmas mennyiségű aranyat is adott neki, ő pedig az egészet szétosztotta katonáinak, akik az előző év győztes csatájában [ménfői csata, 1044. július 5.] vele voltak [...].³⁹

A Szolnok comes által alapított megye, valamint a Tisza-parti ispánsági és vármegyeközpont

Szolnok a Magyar Királyság azon – mintegy 45–50-re tehető – ispánsági központjai közé tartozott (1. kép), amelyek egyben megyeszékhelyek is voltak (2. kép 1–2). Mindazonáltal sem a vár, sem a váralja, sem pedig Szolnok vármegye 11. század közepi léteire vonatkozóan nem rendelkezünk közvetlen adatokkal. Korai létrejöttét egyedül Pauler Gyulának az a feltételezése támogatja, hogy okvetlenül Szent Istvánnak kellett alapítania a forrásokban az 1070-es évek első feléig felbukkanó megyéket, mert ehhez az államalapító uralkodását követő zavaros évtizedek alatt hiányoztak a feltételek.⁴⁰ Napjainkig vitatott azonban, hogy Szolnok vár megyéje esetében erre valóban sor került-e Szent István idejében,⁴¹ vagy csak azt követően, Orseolo Péter uralkodása alatt történt meg.⁴² Visegrád, Kolon és Újvár megye példájára hivatkozva Zsoldos Attila úgy foglalt állást, hogy az 1070-es évekig feltűnő megyéket nem lehet automatikusan visszavetíteni Szent István korába.⁴³ Szerinte Szolnok megye megszervezésének ideje ismeretlen, ám abban az esetben, ha neve valóban kapcsolatba hozható az 1046-ban meghalt Szolnok ispánnal, 11. század közepi léte kétségtelennek tartható.⁴⁴

Zsoldos Attila rámutatott arra is, „*hogy a megye nem volt azonos a latin nyelvű forrásainkban többnyire szintén comitatus kifejezéssel illetett várispánsággal, lévén ez utóbbi a várból és az alá rendelt földekből álló, területileg össze nem függő uradalom, mely a királyi birtokok egy sajátos típusaként határozható meg, míg a megye területébe a helyi várispánságon kívül másfajta birtoktípusok – egyéb királyi birtokok mellett az egyházak és a magánbirtokosok földjei – is beletartoztak. Más kérdés, hogy a megye, ha nem is volt azonos vele, mégsem volt független a várispánságtól: területének határait jórészt a várispánsághoz tartozó földek láncolata rajzolta meg, s a vár élén álló várispán is személyében azonos volt a megyét igazgató megyésispánnal.*”⁴⁵ Kristó Gyula hangsúlyozta, hogy a várispánság alapvetően katonai feladatokat szolgáló

³⁹ Altaichi Évkönyv, 255.

⁴⁰ PAULER Gyula: *Néhány szó hadi viszonyainkról a XI–XIII. században.* = *Hadtörténelmi Közlemények*, 1(1888), 501–526, 517.

⁴¹ GYÖRFFY György: *István király és műve.* Gondolat Kiadó, Budapest, 1977, 232, 331.

⁴² KRISTÓ 1988, 434; KOSZTA 2009, 16–17.

⁴³ ZSOLDOS Attila: *Szent István vármegyéi.* In VESZPRÉMY László (szerk.): *Szent István és az államalapítás.* Osiris Kiadó, Budapest, 2002, (Nemzet és emlékezet), 420–430, 425–426.

⁴⁴ ZSOLDOS Attila: *Magyarország világi archontológiája 1000–1301.* História. MTA Történettudományi Intézete, Budapest, 2011, (História Könyvtár. Kronológiák, adattárak, 11), 209.

⁴⁵ ZSOLDOS 2002, 426. Lásd még: Uő: *A megyeszervezés kezdetei a Magyar Királyságban. (Az „óriás” és „átlagos” nagyságú megyék kérdése).* In HERMANN István – KARLINSZKY Balázs (szerk.): *Megyetörténet. Egyház- és igazgatástörténeti tanulmányok a veszprémi püspökség 1009. évi adománylevele tiszteletére.* Veszprémi Érseki és Főkapitányi Levéltár – Veszprém Megyei Levéltár, Veszprém, 2010, (A Veszprém Megyei Levéltár kiadványai, 22), 299–318, 303–304; Vö. KRISTÓ 1988, 100–207; Uő: 1999, 62–69; MAKK 1992, 40–44.

egységként jött létre, és a királyi hatalmat testesítette meg.⁴⁶ Font Márta ennek figyelembevételével terjesztette ki az első ezredforduló idejére azt a jól ismert tételt, mely szerint a vár = hatalom.⁴⁷

2. kép: Szolnok környezete – a garamszentbenedeki apátság 1075. évi alapító oklevelében a Pél (*Pelu*) elnevezésű birtok kapcsán feltűnő, azonosítható helynevek, középkori utak (piros színnel), révek, valamint az egykori vízrajzi viszonyok (fehér színnel) és a régészetileg nyilvántartott Árpád-kori és késő középkori lelőhelyek (piros színnel) feltüntetésével (a képet tervezte: Kertész Róbert; készítette: Mali Péter)

Jelkulcs: 1. Szolnok ispánsági vára; 2. Szolnok váralja; 3. Árpád-kori Alcsi falu (Szolnok–Alcsi-sziget Árpád-kori lelőhely); 4. késő középkori és kora újkori Alcsi falu rekonstruálható helye; 5. Millér eredeti tiszai torkolata, ahol Szolnok középkori révhelye azonosítható; 6. Millér jelenlegi, szabályozások utáni tiszai torkolata; 7. Tenyő falu (középkor, kora újkor); 8. tenyői Szent Péter-monostor; 9. Szolnok–Szanda Beke Pál halma III. honfoglalás kori temető – Uetcudi sírja(?); 10. Derzsi/Derzsigát falu (Árpád-kori és késő középkori lelőhely); 11. 14–16. századi lelőhely; 12. Varsány/Tiszavarsány (Árpád-kori, késő középkori, kora újkori lelőhely); 13. Várkony (Árpád-kori, késő középkori, kora újkori lelőhely)

⁴⁶ KRISTÓ 1988, 191–192.

⁴⁷ FONT Márta: *A keresztény nagyhatalmak vonzásában. Közép- és Kelet-Európa a 10–12. században*. Balassi Kiadó, Budapest, 2005, 183.

Györffy György és Kristó Gyula felismerték a világi/egyházi igazgatás és a vármegye/főesperességek kialakulása közötti szoros kapcsolatot. Rájöttek arra a törvényszerűségre, hogy a bizonyosan korai alapítású megyék esetében rendszerint megegyezett a megye és az esperesség területe.⁴⁸ Ebből következően Szolnok megye kezdetben csak a váci egyházmegye szolnoki főesperességére, a későbbi Külső-Szolnokra terjedt volna ki. Ennek alapítását azonban a középkori magyar krónikás hagyomány⁴⁹ és a régészeti eredmények⁵⁰ is egyértelműen I. Gézához kötik, így az Szolnok megye létrejötte idején még nem létezett. A veszprémi egyházmegye véleményem szerint ugyancsak kizárható, mert az a Duna–Tisza közén csak a majdani Pest megyére terjedhetett ki. Logikus lenne, hogy Szolnok megye az egri-bihari egyházmegyéhez tartozzon, csakhogy az is feltehetően csak I. András (1046–1060) idején jött létre. A legvalószínűbb, hogy a helyén egy térítőpüspökség volt, amely I. András koráig létezett, és Szolnok ennek a része volt, majd a 11. század második felében tagolták be az újonnan létrehozott váci egyházmegyébe, de ekkor a később önállóvá vált Belső-Szolnok már az erdélyi egyházmegyéhez került.⁵¹

Font Márta szerint a várak létesítéskor azokat a helyszíneket is preferálták, „*ahol az egyes törzsek legyőzése, hódoltatása után az Árpádok hatalmát demonstrálni volt célszerű.*”⁵² Valószínű, hogy stratégiaileg a legalkalmasabb ponton, az egyik fontos tiszai átkelőhely közelében felépített szolnoki erősség esetében meghatározó szerepet játszhatott, hogy az uralkodó innen szeretne volna sakkban tartani a szomszédos Békés várát⁵³ és annak urát. A Körösök

⁴⁸ GYÖRFFY 1977, 186; KRISTÓ 1988, 208–235.

⁴⁹ „[I. Géza] A koronázás után elment arra a helyre, ahol a látomás megjelent neki, és fivérével, Lászlóval, tervezgetni kezdték, hol tegyék le a Szűzanya tiszteletére építendő templom alapjait. És mikor ott álltak Vacia [ma Vác, Pest vármegye] táján, ahol most Szent Péter apostol egyháza van, egy szarvas jelent meg nekik, agancsa telis-tele volt égő gyertyákkal, és futni kezdett előlük az erdő felé, és megállt azon a helyen, ahol most a monostor van. Miután a vitézek rányilaztak, a Dunába vetette magát, és többé nem látták. Ennek láttán így szólt Boldog László: »Valójában nem szarvas volt ez, hanem Isten angyala.« És szólt Geysa [Géza] király: »Mondd meg nékem, szeretett testvérem, mit jelentettek a szarvas agancsán látott égő gyertyák.« Felelt Boldog László: »Nem agancsok azok, hanem szárnyak, és nem égő gyertyák, hanem ragyogó tollak, s azért állt meg ott, mert megjelölte a helyet, hogy a Boldogságos Szűznek ott építtessünk templomot, s ne másutt.« És hogy az első látomás helye se maradjon épület nélkül, Geysa király és testvérei elhatározták, hogy ott egy kápolnát építtetnek Szent Péternek, az apostolok fejedelmének a tiszteletére. Geysa király tehát megalapította a vaciai egyházat, sok javadalommal és birtokkal is megajándékozta, [...]” Lásd: *Képes Krónika. A Képes Krónika latin eredetijének magyar fordítása.* Fordította BELLUS Ibolya. A fordításhoz kapcsolódó jegyzeteket KRISTÓ Gyula készítette. A kísérő tanulmányokat DERCSÉNYI Dezső, KRISTÓ Gyula és CSAPODINÉ GÁRDONYI Klára írta. A könyvet tervezte SZÁNTÓ Tibor. Helikon Kiadó, h. n. [Budapest], 1987, 34.

⁵⁰ BUZÁS Gergely – KOVÁCS Olivér: *Az Árpád-házi uralkodók sírjai.* h. é. n. [MNM Mátyás Király Múzeum, Visegrád, 2019], 136–143.

⁵¹ BUZÁS Gergely: *Az Árpád-kori egri püspöki központ kialakulása.* = *Archaeologiai Értesítő*, 145(2020a), 101–136, 114–117; Uő: *Magyarország korai székesegyházairól.* In Szócs Péter Levente (szerk.): *Arhitectura religioasă medievală din Transilvania VI. Középkori egyházi építészeti Erdélyben VI. Medieval Ecclesiastical Architecture in Transilvania VI.* Volum editat de Editura Muzeului Sătmărean / A kötet kiadója a Szatmár Megyei Múzeum / Volume published by the Satu Mare County Museum, Satu Mare / Szatmárnémeti, 2020b, 7–38, 7, 5. jegyzet, 12–14. Buzás Gergely téziseinek kritikájára lásd: THOROCZKAY Gábor: *Megjegyzések az egri és bihari (várad) püspökségek esetleges korai kapcsolatáról.* = *Belvedere Meridionale*, 33(2021), 1, 13–18. <https://doi.org/10.14232/belv.2021.1.2>. (Letöltés: 2022. 08. 19.). Lásd még Buzás Gergely válaszát Thoroczky Gábornak: Buzás Gergely: *A középkori építészeti története Magyarországon. 1. Késő antik és kora középkori építészeti 305–1038.* Martin Opitz Kiadó, Budapest, 2024, 205–206, 469. jegyzet.

⁵² FONT 2005, 183. Lásd még: ZSOLDOS 2010, 303.

⁵³ JANKOVICH B. Dénes: *Békés.* In KRISTÓ Gyula (főszerk.), ENGEL Pál – MAKK Ferenc (szerk.): *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század).* Akadémiai Kiadó, Budapest, 1994, 89.

vidékét ekkoriban még bizonyosan nem integrálták. Békés megye megszervezése csak jóval később jöhetett szóba, bár keresztény térítés folyhatott itt, és a hajdani törzsi vezető, Vata az 1020-as években elfogadta Szent István főhatalmát, sőt politikai számításból formálisan maga is áttért.⁵⁴

Nem ismert, hogy Szolnok megye névadó ispánját az uralkodó mikor nevezte ki ebbe a fontos pozícióba, a várispánság és a vármegye élére. Szabó László azon kijelentése, hogy „*neve írásos forrásokban 1018-ban jelenik meg*”,⁵⁵ valójában nem több, mint pusztán kitaláció, hiszen ezen időszak kútfőiben egyetlen egyszer sem szerepel. Hasonló kategóriába tartoznak Bagi Gábor és Madaras László alábbi megállapításai is: „*Maga Szolnok comes a jelek szerint az István-kori ispánok utolsó generációjához tartozott, akik a szent király halálát túlélve még később is fontos országos tisztségeket töltöttek be. Születését így a X. század utolsó, esetleg a XI. század első*

Korábban a kutatás Vata központját Békés várával azonosította [KARÁCSONYI János: *Békésvármegye története*. I. kötet. Kiadja Békésvármegye közönsége, Gyula, 1896, 37, 177–178; GYÖRFFY György: *A magyar nemzetségtől a vármegyéig, a törzstől az orszáigig. (I. rész)*. = *Századok*, 92(1958), 1–4, 12–87, 45–46; KRISTÓ 1965, 36–37], ám ennek létét Bóna István egyértelműen elutasította (BÓNA István: *Az Árpádok korai várai*. Ethnica Kiadó, Debrecen, 1998, 52.) és az erősség lokalizálása mind a mai napig várat magára. Vö. JANKOVICH B. Dénes: *Ásatások a békési Kastély területén*. = *Békési Élet*, 15(1980), 2, 183–193; GERELYES Ibolya: *Előzetes jelentés a békés-kastélyzugi törökkori palánkvarás ásatásáról 1975–1978*. = *Archaeologiai Értesítő*, 107(1980), 102–111; Uő: *Beszámoló a békési török palánk ásatásáról*. = *Békési Élet*, 17(1982), 1, 39–48; MEDGYESI Pál: *Vata szállásának nyomában*. In MARTYIN Emília (szerk.): *Elődök és erődök – közös hullámhosszon*. Munkácsy Mihály Múzeum, Békéscsaba, 2024, (A Munkácsy Mihály Múzeum Közleményei, 15), 61–69.

A *Képes Krónika* vonatkozó részletének paleográfiai vizsgálata során Dusnoki-Draskovich József arra a következtetésre jutott, hogy Vata vára nem Békésen állt, hanem a Király-hágó délkeleti részén található, Bihar vármegyei Sebesen avagy Sebesváron, amelyet „*Sebus*”-nak írtak. Sebesvár ugyan 13. század végén épült toronyvár volt, de Dusnoki-Draskovich szerint a közelében állt egy római segédcsapattábor, Resculum, amelyet Vata használhatott a 11. században. Vö. DUSNOKI-DRASKOVICH József: *Nyitott múlt. Tanulmányok, történetek Gyuláról, Békés vármegyéről és a fordított világról*. Békés Megyei Levéltár, Gyula, 2000, (Gyulai Füzetek, 12), 31–33, 36; Uő: *Gyula város településtörténetének kezdetei. „Julamonustra” és Sebesvár helye*. In ERDÉSZ Ádám (szerk.): *Gyula város történetének kezdetei*. Gyula Város Önkormányzata – Magyar Nemzeti Levéltár Békés Megyei Levéltára, Gyula, 2015, 7–70, 31–33, 36; HALMÁGYI Miklós: *Kristó Gyula és Békés megye középkori történetének kutatása*. In THOROCZKAY Gábor (szerk.): *A XI. Medievisztikai PhD-konferencia (Szeged, 2019. május 30–31.) válogatott előadásai*. Szegedi Középkorász Műhely, Szeged, 2021, (Középkortörténeti tanulmányok, 11), 19–30, 21; FÜLÖP Máté: *Egy Sebes-Körös menti vár Erdélyből. Sebesvár a középkori írott és régészeti források tükrében*. In MARTYIN Emília (szerk.): *Elődök és erődök – közös hullámhosszon*. Munkácsy Mihály Múzeum, Békéscsaba, 2024, (A Munkácsy Mihály Múzeum Közleményei, 15), 87–93.

A Resculum falai között zajló régészeti ásatás során detektáltak egy „posztrómai” megtelepedést is, de nem keltezték [<http://ran.cimec.ro/sel.asp?descript=bologa-poieni-cluj-castrul-roman-de-la-bologa-gradiste-cod-sit-ran-59069.01>; MARCU, Felix – CUPCEA, George: *Recent Developments in the Fort of Bologa and on the Northwestern Dacian Limes*. = *Dacia*, 59(2015), 67–82]. Az ásatáson közreműködő szakmai munkatárs, Bajusz Mátyás régész (Székely Nemzeti Múzeum, Sepsiszentgyörgy) szíves szóbeli közlése szerint ez a „posztrómai” periódus 4–5. századi jelenségeket takar, későbbi megtelepedésnek nincs nyoma. Ennek figyelembevételével Dusnoki-Draskovich József elmélete megdőlt, és továbbra is a békési vár tekinthető Vata központjának, annak ellenére, hogy közelebbi helye nem ismert.

⁵⁴ KRISTÓ 1988, 479–482; Uő: *Magyarország története 895–1301*. Osiris Kiadó, Budapest, 2006, 118; KOSZTA 2009, 18; ZSOLDOS 2010, 310–311.

⁵⁵ SZABÓ László: *Jász-Nagykun-Szolnok megye rövid története írásban és képekben*. Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Pedagógiai Intézet, Szolnok, 1996, 38. Vö. Uő: *Szolnok város művelődéstörténete 1075–1990*. Az MTA Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Testülete, Szolnok, 1998, (Jász-kunság füzetek, 11), 24; Uő: *Zounok. A város első évszázadai*. In M. ROMÁN Béla – PÓKÁSZ Endre – SZUTORISZ-SZÜGYI Csongor – TAPASZTÓ Ildikó – V. SZÁSZ József (szerk.): *Szolnok könyve – fejezetek a város történelméből*. Szolnok Megyei Jogú Város Önkormányzata, Szolnok, 2010, 12–29, 14.

évtizedére tehetjük, míg jelentősebb igazgatási posztokra bizonytalannal az 1030-as évek elejétől került.⁵⁶

Azt nem tudjuk, hogy Szolnok *comes* mikor születhetett, de elfogadva Györffy György véleményét, Csanádnál, Győrnél és Hontnál későbbi nemzedékbe tartozhatott.⁵⁷ Emellett elsősorban a Vata-féle pogánylázadás kitörésének lehetséges okait figyelembe véve arra a következtetésre jutottam, hogy – bár pozitív forrásadatunk nincs – a róla elnevezett ispánsági vár megépíttetésére és Szolnok megye megszervezésére nem az államalapító szent királyunk idejében került sor. Véleményem szerint ez az őt követő Orseolo Péter második uralma alatt, 1044 és 1046 között következett be.⁵⁸ Egyetértek Mályusz Elemér és Kristó Gyula azon észrevételével, hogy az eredeti Szolnok megye csak az ispáni erősség közvetlen környékére, a Tisza mindkét partjára terjedt ki.⁵⁹ Az ispán nyilván ekkor még Péternek híve, udvarának tagja volt, hiszen az uralkodó bizalmi embereinek köréből került ki. Emellett buzgó keresztény, aki a magyar krónikák alapján a kereszténység terjesztőjeként lépett fel.⁶⁰

⁵⁶ BAGI–MADARAS 2017, 42. Vö. BAGI 1992, 28.

⁵⁷ GYÖRFFY 1977, 331.

⁵⁸ KERTÉSZ 2021, 88, 99–100, 103.

Szolnok felemelkedése viszonylag rövid időn belül is megtörténhetett, mint ahogy ezt Csanád esete példázza: „[...Ajtonynak] Volt azonban egy különösen nagyra becsült, Csanád nevű vitéze, aki tisztségénél fogva a többiek fölé emelkedett, ő lévén az élükre állítva vezetőként. De súlyos váddal illetve beárulták őt uruknál, mire az azt forgatta fejében, hogy megöleti. Latolgatva magában a cselet egyre várta az időt, amikor elveszejtheti, ennek azonban neszét vette Csanád. Ezért megszököve titokban a királyhoz [Szent Istvánhoz] ment. A király Krisztushoz térítette és megkeresztelte őt. Majd ahogy próbára akarván tenni hűségét, urának titkai felől kérdezgette, belátta, hogy csakugyan nem csalárdságból szökött át hozzá. Így aztán mikor már megbízhatóságáról és elszántságáról meggyőződött, ekképpen szólva fordult előkelőjéhez: »Készüljetek fel a harcra ellenségemmel, Ajtonnyal szemben, és foglaljuk el az ő országát!« [...] A király tovább is folytatta ezt mondván: »Válasszátok ki magatok közül azt a férfit, aki majd vezérek lesz a küzdelemben!« Azok pedig így szóltak felelően neki: »Akadhat-e bárki, aki alkalmasabb lenne erre Csanádnál?« Meg is tették őt vezérüknek. Mire Csanád ezt válaszolta: »Bizony, amit az én uram, királyom jónak lát, az úgy jó a keresztényeknek. Új keresztény vagyok, s újonnan kereszteltként akarok új küzdelemre szállni; készen állok arra, hogy együtt haljak vagy éljek veletek. Rajta hát, fel, küzdjünk meg uramnak, a királynak az ellenségeivel.« [...] Késedelem nélkül harcra szálltak hát [...]. S Ajtony serege, amely a mezőn táborozott, nemsokára már egymást kaszabolta az éjszakában, majd hátat fordítva futásnak eredt. Ajtonyt pedig Csanád serege a csatatéren megölte. Fejét vették és elküldték a királynak, s azon a napon bőséges zsákmányt ejtettek, és nagy öröm töltötte el őket, hogy a király ellensége elesett. [...] Azután a Tiszán átkelve a királyhoz indultak. Ajtony feje akkorra már ott csüngött a városkapu tornya fölött. [...] A király ezt mondta még azután: »Mától fogva azt a várost nem Maros városának hívják többé, hanem Csanád városa lesz a neve. Amiért te pusztítottad ki közepéből ellenségemet, te légy ennek a megyének az ispánja, amelynek majd a magad nevét adod, és hívják is Csanád megyének, míg csak emberi nemzedék létezik.« [...]” Lásd: Szent Gellért püspök nagyobbik legendája. Ford., bev., jegyz., ALMÁSI Tibor. In KRISTÓ Gyula (szerk.): *Az államalapítás korának írott forrásai*. Szegedi Középkorász Műhely, Szeged, 1999, (Szegedi Középkortörténeti Könyvtár, 15), 408–430, 412–416.

⁵⁹ MÁLYUSZ Elemér: *A magyarság a középkori Erdélyben*. = *Hitel*, 8(1943), 1–6, 267–289, 269; KRISTÓ 1988, 434–436.

A témát a közelmúltban vizsgáló Bagi Gábor és Madaras László ezzel ellentétes álláspontot képvisel. Úgy vélték ugyanis, hogy egy „nagy, egységes”, tehát a Tisza-menti és az erdélyi részeket egyaránt magában foglaló Szolnok megye kialakítása a 11. század folyamán komolyabban öt alkalommal is felvetődhetett. Elsőnek Szent István uralkodása alatt; másodjára talán Orseolo Péter korában; harmadjára a bihari dukátus felállítására, 1048 után; míg a negyedik és az ötödik alkalom az Erdély és a bihari ispánsági központ elleni nomád (besenyő, úz, kun) támadások nyomán, 1068-ban és 1091-ben jöhetett el. Lásd: BAGI–MADARAS 2017, 73–74.

⁶⁰ KRISTÓ 1965, 43.

Mindezek azt is jelentik, hogy nem állja meg a helyét az a régi – a közelmúltig igen népszerű – teória, amely szerint „*Szolnok tehát eredetét merőben a deési sóbányáknak köszönheti.*”⁶¹ Csakúgy, mint az sem, hogy Szolnok megyét az észak-erdélyi só szállításának védelmére szervezték volna meg Szent István idejében.⁶² Korábban számos kutató úgy vélte, hogy mivel a deési sóbányák aknáit csak a 12. században nyitották meg,⁶³ így az itteni megye létrejöttére csak a 12. század első felében kerülhetett sor.⁶⁴ Szolnoknak tehát a 12. század elejéig, az erdélyi püspökség alá eső Szolnok megye megszervezéséig, és hozzá csatolásáig a sókereskedelemmel nem lehetett volna szorosabb kapcsolata.⁶⁵ Ezzel szemben Bóna István arra a következtetésre jutott, hogy a Tisza melléki Szolnok megyét ennél jóval korábban, már I. Béla (1060–1063) vagy I. Géza uralkodása alatt, a Tiszántúlon és a Meszesen át az 1067 előtt biztosan létező sóút (*magna via Zoloch*) mentén kiterjesztették az észak-erdélyi Désaknáig.⁶⁶ Ezek szerint Szolnok megye egy szerves, egymásra épülő, viszonylag rövid folyamat eredményeképpen jött létre, és az északi sóút biztosításának szándéka csak a 11. század második felétől érhető tetten.⁶⁷

A kutatók többsége régen egyetértésre jutott abban, hogy az ispánsági erősség sáncai Szolnok történeti településmagjában, az 1550 őszén megindult palánkvárépítés helyén húzódtak.⁶⁸ A 11. századi sánctörvény helyének lehatárolásához a legelső támpontot a Zagyva

⁶¹ TAGÁNYI Károly: *Szolnok-Doboka vármegye területének története a honfoglalástól az önkormányzat behozataláig, a IX. századtól a XIV. századig.* In TAGÁNYI Károly – RÉTHY László – POKOLY József: *Szolnok-Dobokavármegye monographiája. I. kötet. A vármegye általános leírása, multja és megalakulásának ismertetése.* Szolnok-Dobokavármegye Közönsége, Deésen, 1901, 227–250, 232.

⁶² TAGÁNYI 1901, 231–234; GYÖRFFY 1977, 331. Vö. HUNFALVY Pál: *Magyarország ethnographiája.* A Magyar Tudományos Akadémia Könyvkiadó-vállalata, Budapest, 1876, 444.

⁶³ MELICH János: *A honfoglalás kori Magyarország.* Kiadja a Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 1925, (A magyar nyelvtudomány kézikönyve, I. kötet, 6. füzet), 235.

⁶⁴ PAULER Gyula: *A magyar nemzet története az Árpád-házi királyok alatt.* Első kötet. Athenaeum Irod. és Nyomdai R. Társulat, Budapest, 1899, 55, 251, 482, 448. jegyzet; MÁLYUSZ 1943, 269; SELMECZI László: *Szolnok város története a honfoglalástól 1526-ig.* In KAPOSVÁRI Gyula – MÉSZÁROS Ferenc (szerk.): *Szolnok város története.* I. Szolnok Megyei Lapkiadó Vállalat, Szolnok, 1975, 25–38, 29.

⁶⁵ SELMECZI 1975, 29.

⁶⁶ BÓNA István: *I. Magyar–szláv korszak (895–1162).* In KÖPECSI Béla (főszerk.), BARTA Gábor (szerk.): *Erdély rövid története.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 1989, 101–157, 131.

⁶⁷ KERTÉSZ 2021, 103.

⁶⁸ A ritka kivételek közé tartozik Németh Péter elhibázott elmélete, amelynek konklúziója szerint „*a történeti és a régészeti irodalomból törölni kell a szolnoki kora Árpád-kori földvárra vonatkozó teóriákat, az 1879. évi árvíz nem semmisítette meg azt, ami sohasem létezett!*” Németh Szolnok megye központját az Erdélyben található, Szamosparti Dés várába helyezte, és úgy vélte, hogy az innen Kozárvárra, majd a tatárjárás után a „*jobban védhető*” Bálványosvárra került át. Első ispánjának helynévi emlékét a később Közép-Szolnok megye területére eső Zálnok település őrizte volna meg (vö. NÉMETH Péter: *Szolnok megye kialakulásának kérdéséhez.* In UJVÁRY Zoltán (szerk.): *Tanulmányok és közlemények.* Ethnica Kiadó, Debrecen – Szolnok, 1995, 109–118). Mégis a prímet kétségkívül Bagi Gábornak az ispáni erődítmény hollétéről kialakított elképzelése viszi a megalapozatlanságával. A szerző ugyanis az egyik 17. század végi Szolnok-metszeten ábrázolt, a történeti településmagtól északnyugatra – általa „*a mai Széchenyi lakótelep környékére*” – lokalizált, romos épületegyüttesben, tévesen „*az Árpád-kori »földvárat«*” vélte felfedezni (vö. BAGI-MADARAS 2017, 52–53). Kritikájukra lásd: BÓNA 1996, 231–232; KRISTÓ Gyula: *Néhány vármegye kialakulásának kérdéséhez.* = *Századok*, 136(2002), 2, 469–484, 475–476; KERTÉSZ Róbert – KÖRÖSI Zoltán: *A szolnoki végvár felépítése 1550–1552-ben és Bernardo Villeda de Aldana ide kapcsolódó levelei.* = *Tisicum*, 22(2013), 387–450, 395; KERTÉSZ 2014a, 347–348, 350–351; Uő: 2014b, 15; Uő: 2021, 84, 86, 95–96; Uő: *Szolnok ispánsági vára az interdiszciplináris kutatási módszerek tükrében.* In KÓKAI Sándor – GULYÁS Katalin (szerk.): *Válogatott tanulmányok az Alföld történeti földrajzának kutatásához.* Damjanich János Múzeum, Szolnok, 2022, (A Jász-Nagykun-Szolnok Megyei

tiszai torkolatánál található várszigeten lemélyített talajmechanikai fúrások adták. Az így nyert információk felhasználásával – kiegészítve ásatási adatokkal, korabeli régészeti leletekkel (3–4. kép), 16. századi írott forrásokkal, egy 1553–1554-ben készített tollrajzzal, valamint egy feltehetően 1928–1937 között készített légi felvétellel és modern topográfiai felmérésekkel – sikerült rekonstruálni az őskörnyezeti viszonyokat.⁶⁹ Ezekből kiindulva pedig valószínűsíthető lehet, hogy a kora Árpád-kori vár területe nem esett egybe a mintegy 6 hektár kiterjedésű kora újkori palánkerősséggel, azaz nem terjed ki annak egészére, hanem a keleti részére szűkíthető. A 2017–2019 között elvégzett régészeti feltárások ezt nemcsak alátámasztották, hanem tovább pontosították a vár lokalizációját. Lehetővé vált ugyanis az ispánsági vár egyik erősítési árkanak detektálása (5–7. kép), amely az első közvetlen fizikai bizonyítéka az erősség itteni létének. Az új eredmények nyilvánvalóvá tették, hogy alaprajza kétségtelenül sarkain lekerekített, szabálytalan háromszög, mérete pedig mintegy 1,8 hektár lehetett (8–13. kép).⁷⁰

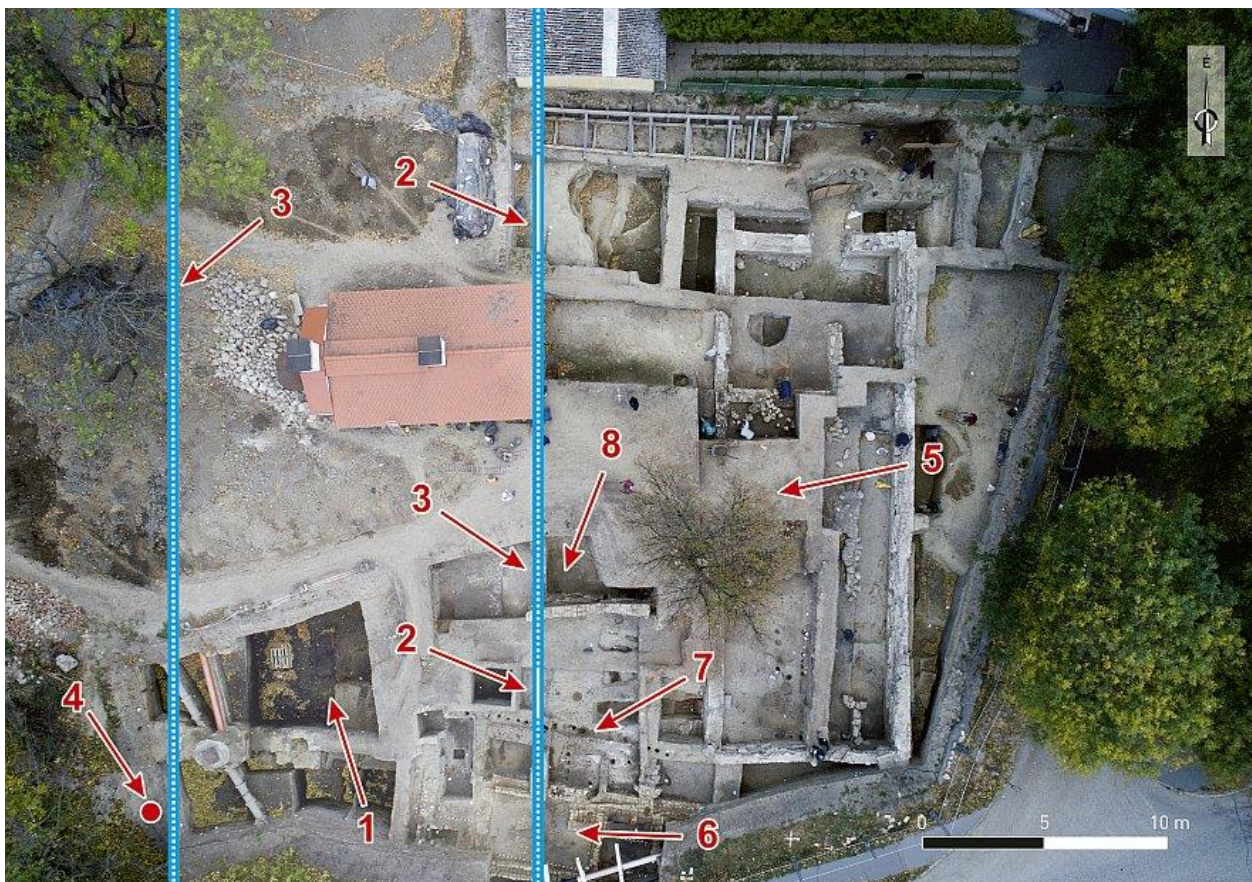
3. kép: Bizánci ereklyetartó mellkereszt Szűz Mária domborúan megformált, oráns kéztartású alakjával, 10–11. század, Szolnok–Vár (fotó: Kozma Károly fotóművész)

4. kép: 11. századi fazék, Szolnok–Vár (fotó: Kozma Károly fotóművész)

Múzeumok Közleményei, 62), 189–210, 190–192; Uő: *Castrum Zounuk*. In P. BARNA Judit – SZALONTAI Csaba (szerk.): „...Általad nyert szép hazát...” – *Tanulmányok Fodor István emlékére*. Második kötet. Magyar Nemzeti Múzeum Közgyűjteményi Központ, Budapest, 2024, 221–248, 221–224.

⁶⁹ KERTÉSZ Róbert – BANA Zsolt – NAGY Dénes: *Új adatok és módszerek Szolnok városmagjának történeti rekonstruálásához*. = *Szolnoki Tudományos Közlemények*, 11(2007), 1–46, 29–33, 36–37; KERTÉSZ Róbert – BANA Zsolt: *Régészeti kalandozások a város múltjában (11–18. század)*. In M. ROMÁN Béla – PÓKÁSZ Endre – SZUTORISZ-SZÜGYI Csongor – TAPASZTÓ Ildikó – V. SZÁSZ József (szerk.): *Szolnok könyve – fejezetek a város történelméből*. Szolnok Megyei Jogú Város Önkormányzata, Szolnok, 2010, 60–86, 64, 66, 68–69; KERTÉSZ–KORPÁS 2013, 396–399; KERTÉSZ 2014a, 351–354, 379–381, 4–8. kép; Uő: 2014b, 8–19; Uő: 2021, 62–66, 104–108, 101–102. kép; Uő: 2022, 192–198; Uő: 2024, 226–228.

⁷⁰ KERTÉSZ 2021, 97–98, 98. kép, 101–102, 99–100. kép, 108–151; Uő: 2022, 200–205; Uő: 2024, 228–242; Uő: *A Tiszaparti ispánsági- és megyeközpont. A középkori és kora újkori Szolnok építészete*. In CSÁNYI Marietta – KELEMEN Angéla – MALI Péter – NAGY Zsolt Dezső – TÁRNOKI Judit (szerk.): *Élők háza – holtak hazája. 10000 év települései és temetkezései a Tisza mentén*. Állandó régészeti kiállítás a szolnoki Damjanich János Múzeumban. Damjanich János Múzeum – Eötvös Loránd Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Régészettudományi Intézet, Szolnok – Budapest, 2025, 315–336, 317–319.

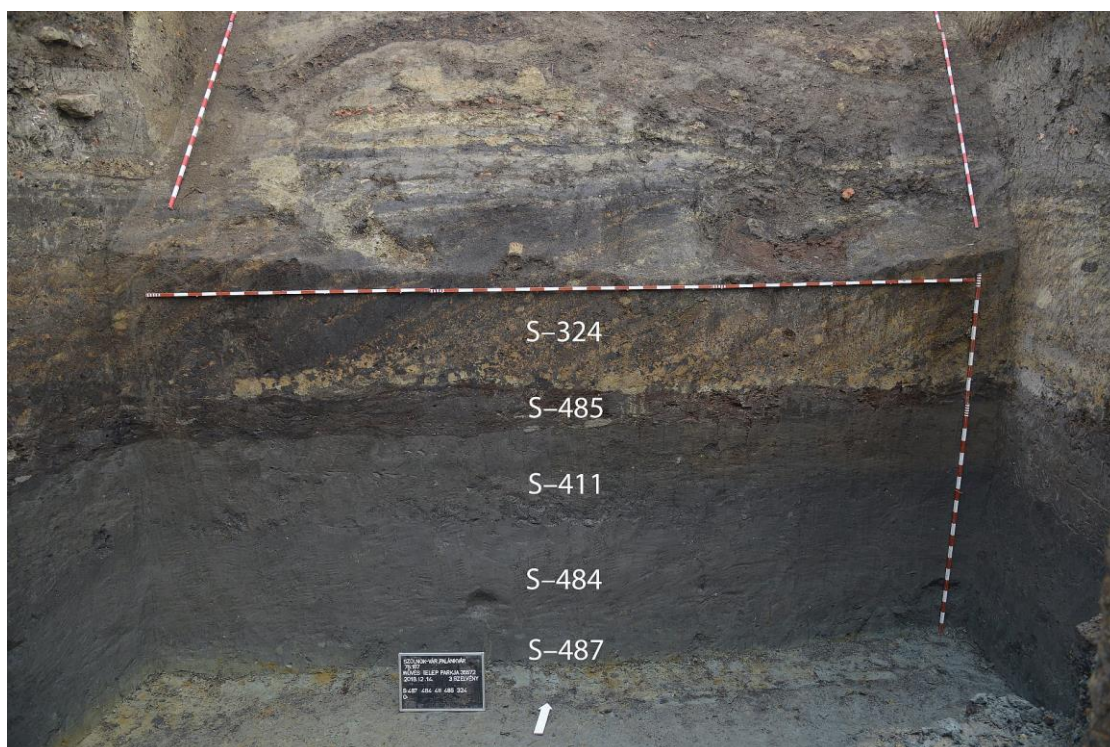

5. kép: A szolnoki vársziget közepén nyitott 3. szelvényben feltárt régészeti jelenségek (drónfelvétel: Lescsinszki Zoltán, 2018; a képet tervezte: Kertész Róbert; készítette: Horváth Sándor)

- Jelkulcs: 1. az ispánsági várat nyugat felől övező sáncárok teljes rétegsorát feltáró régészeti szonda; 2. az észak–déli irányú vizesárok ásatáson azonosított keleti szélé; 3. a sáncárok szélének rekonstruált nyomvonala; 4. talajmechanikai fúráspon, amely szerint a vizesárok nyugati szélé ettől keletre húzódik; 5. 16. századi kaszárnya alagsora; 6. 16–17. századi oszmán palotaépület részlete; 7. a palotát északról övező cölöpsor; 8. 18. századi pince részlete

6. kép: Az észak–déli irányú nyugati sáncárok meredeken lejtő keleti szélének azonosítása a 3. szelvény déli részén (ásatási felvétel: Kozma Károly fotóművész, 2018)

7. kép: Az ispánsági várat nyugat felől övező sáncárok teljes rétegsorát feltáró régészeti szonda északi metsztfala a különböző korú rétegekkel (3. szelvény). Az Árpád-korba az S-484. és az S-411. számú rétegek tartoznak (ásatási felvétel: Kozma Károly fotóművész, 2018)

8. kép: A vársziget öskörnyezeti viszonyai, valamint az ispánsági sáncvár és a kora újkori palánkerősség alaprajzi rekonstrukciója – a 2017–2019-ben feltárt 3. szelvény kiemelésével (a képet tervezte: Kertész Róbert; készítette: Mali Péter és Horváth Sándor)
Színek: 1. piros: 11. századi sáncvár; 2. bordó: az 1550–1552-ben épített palánkerősség

9. kép: A Szolnok ispán által alapított Tisza-parti megyeközpont: az ispánsági vár és a váralja madártávlatból, 11. század (a képet tervezte: Kertész Róbert és Szőke Balázs; 3D modell: Szőke Balázs; látványterv: Nagy Gábor)

10–11. kép: A 11. századi szolnoki ispánsági sánctvár elméleti rekonstrukciója (a képet tervezte: Kertész Róbert és Szőke Balázs; 3D modell: Szőke Balázs; látványterv: Nagy Gábor)

12. kép: Az ispánsági vár normál nézőpontból, 11. század (a képet tervezte: Kertész Róbert és Szőke Balázs; 3D modell: Szőke Balázs; látványterv: Nagy Gábor)

13. kép: Az ispánsági várbelső épületeinek elméleti rekonstrukciója, 11. század (a képet tervezte: Kertész Róbert és Szőke Balázs; 3D modell: Szőke Balázs; látványterv: Nagy Gábor)

A közelmúltban elvégzett várásatáson került felszínre az a kora Árpád-korra keltezhető, travertínóból faragott oszlopfejezet-töredék is, melyet háromeres palmettákkal díszítettek (14–17. kép).⁷¹ Minden bizonnyal Szolnok egyik jelentős épületéhez (plébániatemplom vagy ispáni palota) tartozhatott, amely a tatárjáráskor feltehetően elpusztult, és az oszlopfőt azt követően átfaragták szenteltvíztartóvá.⁷² A lelet egy jól körülhatárolható, szűk körrel, a dombói Szent György-monostortemplom,⁷³ és a székesfehérvári királyi bazilika egy-egy törpepillér fejezetével, valamint Sárvármonostor, Feldebrő, Pilisszentkereszt, Visegrád, Veszprém, Tihany, Szekszárd egy-egy faragványcsoportjával mutat stílári kapcsolatot.⁷⁴

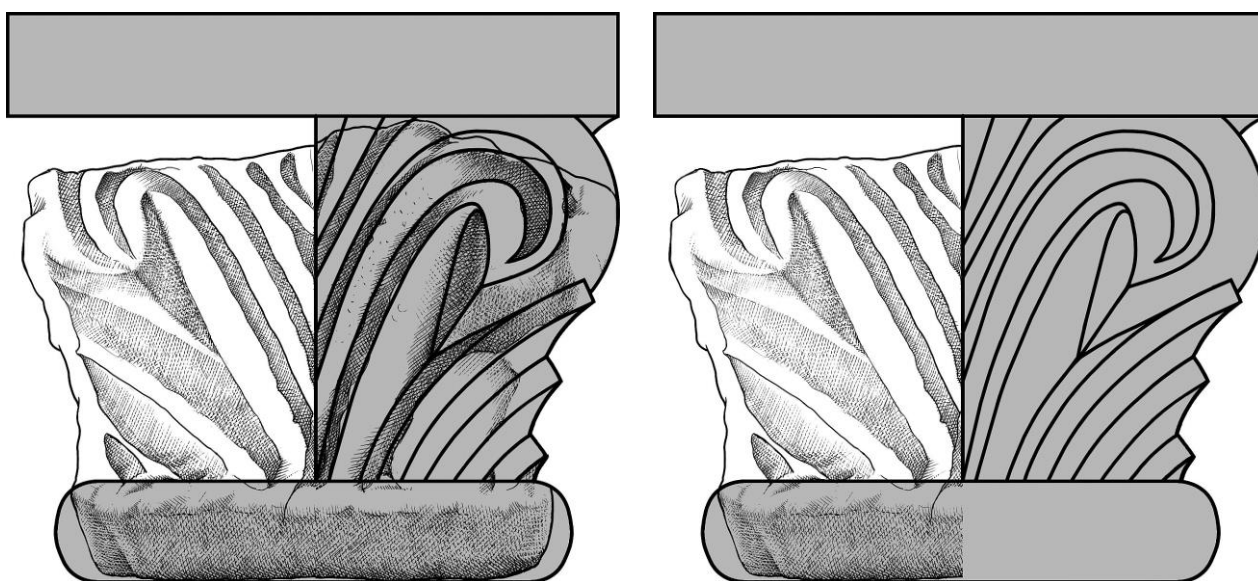
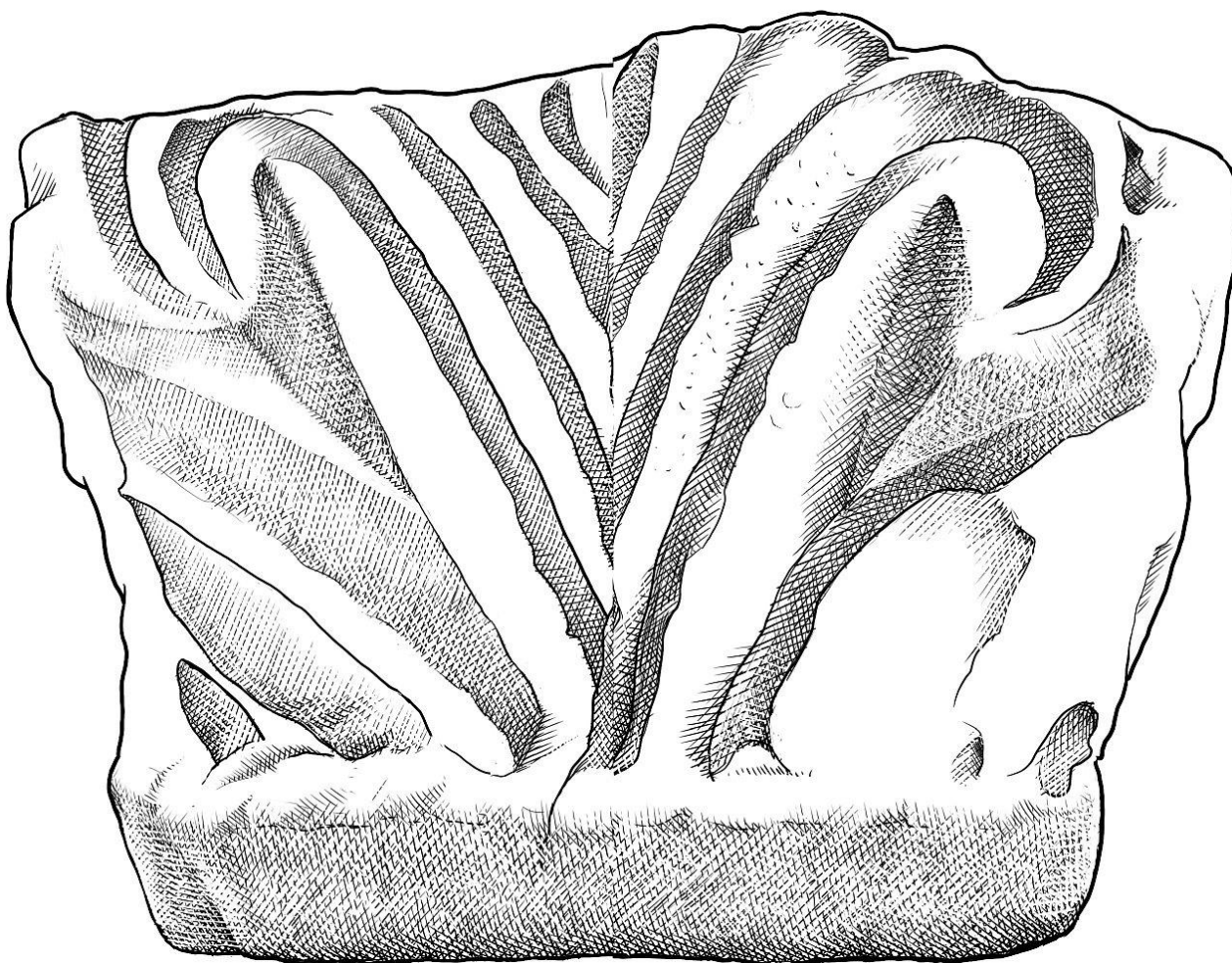
14. kép: A háromeres palmettákkal díszített oszlopfőtöredék saroknézete, 11. század, Szolnok–Vár (fotó: Mudrák Attila fotóművész)

⁷¹ D. MEZEY Alice – KERTÉSZ Róbert: *Kora Árpád-kori oszlopfejezet töredéke Szolnok–Várszigetről*. = *Ars Hungarica*, 44(2018), 3, 251–260.

⁷² KERTÉSZ 2021, 148–150, 178–181. kép, 191–202, 216–231. kép; Uő: 2025, 318, 4. kép.

⁷³ STANOJEV, Nebojša: *A dombói (Rakovac) Szent György-monostor szentélyrekesztői*. In KOLLÁR Tibor (szerk.): *A középkori Dél-Alföld és Szer. Csongrád Megyei Levéltár, Szeged, 2000, (Dél-alföldi évszázadok, 13), 382–428. Uő: A dombói Szent György-monostortemplom román kori árkádjai*. In KOLLÁR Tibor (szerk.): *Építészet a középkori Dél-Magyarországon. Tanulmányok*. Teleki László Alapítvány, Budapest, 2010, 635–669; TÓTH Sándor: *Dombó és a templomépítés módjai a gótikus Magyarországon*. In KOLLÁR Tibor (szerk.): *Építészet a középkori Dél-Magyarországon. Tanulmányok*. Teleki László Alapítvány, Budapest, 2010, 716–741.

⁷⁴ Sárvármonostor: HAVASI Krisztina: *Sárvármonostor XI. századi kőfaragványainak katalógusa elé*. In KOLLÁR Tibor (szerk.): *Középkori egyházi építészet Szatmárban. Középkori templomok útja Szabolcs-Szatmár-Bereg és Szatmár megyékben*. Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Önkormányzat, Nyíregyháza, 2011, 26–59; Feldebrő: TÓTH Sándor: *A 11. századi magyarországi kőornamentika időrendjéhez*. In MIKÓ Árpád – TAKÁCS Imre (szerk.): *Pannonia Regia. Művészet a Dunántúlon 1000–1541*. Magyar Nemzeti Galéria, Budapest, 1994, 54–71, 75–78, 57, I. 6. kép; Pilisszentkereszt: TÓTH 1994, 65–66, I–2.; Visegrád: TÓTH 1994, 75–76, I–14., 77–78, I–19.; Veszprém: TÓTH 1994, 63–64, I–1.; Tihany: TÓTH 1994, 55, I. 2. kép; Szekszárd: TÓTH 1994, 66–68, I–3.

15–17. kép: A 11. századi oszlopfejezet rekonstrukciója, Szolnok-Vár (grafika: Rékassy Eszter)

Szolnok ispán és Vata konfliktusa

Szent István azért választotta Orseolo Pétert utódjául, mert egyedül benne látta biztosítva a Magyarországon meggyökeresedett keresztény hit védelmét.⁷⁵ Kezdetben úgy tűnt, hogy Péter első uralma (1038–1041) az istváni politika folytatása lesz, de túl gyorsan, kompromisszumok nélkül cselekedett, ráadásul főként a külföldről, német területekről és Itáliából betelepült előkelőkre támaszkodott. A királyi udvarban a magyar származású főurak körében kibontakozó elégedetlenség következtében el kellett hagynia az országot. Az őt követő Aba Sámuel (1041–1044) uralkodása bosszúval kezdődött, Péter támogatóit és híveit megölték. Eltörölte az elődje alatt elfogadott törvényeket és kivetett adókat. Mivel szembekerült a Német-római Császársággal, nagy és erős hadsereget hozott létre, amelynek gerincét a fegyveres közsabadok alkották. Péter német segítséggel ugyan visszaszerezte királyságát (1044–1046), ám III. Henrik hűbéreseként onnan és úgy folytatta programját, ahol első uralkodásának végén abbahagyni kényszerült. Emiatt több összeesküvést szőtte ellene, amelyek közül a Csanádról kiindulóra fentebb már kitértem. Ezzel a főnemesi-főpapi összeesküvéssel egy időben tört ki a Vata-féle pogányfelkelés.⁷⁶

Vata 1046 első felében bekövetkezett lázadásáról a *14. századi krónikakompozíció* 82. fejezete az alábbiakat őrizte meg:

„Endre és Levente rejtett cselektől tartva titokban követeket küldtek Magyarországra. Amikor pedig Újvárhoz [ma Abaújvár, Borsod-Abaúj-Zemplén vármegye] érkeztek, amelyet Aba király épített, íme, a magyarok teljes sokasága csapatostul tódult hozzájuk, és ördögi ösztönzéstől feltűzelve kitartóan kérték Endrétől és Leventétől, hogy engedjék az egész népet a pogányok szokása szerint élni, a püspököket és az egyháziakat megölni, az egyházakat lerontani, a keresztény hitet elvetni és bálványokat imádni. Ezek engedték őket szívük vágyai szerint [élni], hogy járjanak és vesszenek el ősatyáik tévelygéseiben, máskülönben ugyanis nem harcoltak volna Péter király ellen Endréért és Leventéért. A Békés várából való Vata volt a frissen

⁷⁵ PAULER 1899, 75–77; GOMBOS F. Albin: *Történetünk első századaiból. Észrevételek az „Ostarrichi” 976-iki keleti határvonalához, az 1030-iki német-magyar háborúskodáshoz és Péter uralkodásához.* = *Századok*, 45(1911), 497–512, 569–585, 572; MAKK 1992, 66–67; Uő: *Magyar külpolitika (896–1196)*. Szegedi Középkorász Műhely, Szeged, 1993, (Szegedi Középkortörténeti Könyvtár, 2), 55–56; Uő: 2000, 334; Uő: *Megjegyzések a Szent István-i államalapítás történetéhez.* = *Aetas*, 26(2011), 1, 104–142, 140; KRISTÓ 2006, 113; KOSZTA 2009, 10.

⁷⁶ PAULER 1899, 75–93; GOMBOS 1911, 507–512, 569–585; HÓMAN Bálint – SZEKFI Gyula: *Magyar történet*. I. kötet. Budapest, 1935, (A vonatkozó rész HÓMAN Bálint munkája.) 241–255; KRISTÓ 1965, 22–35; Uő: *Források kritikája és kritikus források az 1040-es évek magyar történetére vonatkozóan I–II.* = *Magyar Könyvszemle*, 100(1984), 3–4, 159–175, 285–299; Uő: *Gellért püspök, valamint Péter és Aba Sámuel királyok viszonyának kérdéséhez. (Válasz Gerics Józsefnek.)* = *Magyar Könyvszemle*, 101(1985), 2, 170–180; Uő: *A magyar állam megszületése.* Szegedi Középkorász Műhely, Szeged, 1995, (Szegedi Középkortörténeti Könyvtár, 8), 330; Uő: 1999, 44, 72, 114–115, 119; Uő: 2006, 115–119; SZEKFI László: *Vata népe.* = *Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae. Acta Historica*, 67(1980), 11–19; GERICS József: *Az 1040-es évek magyar történetére vonatkozó egyes források kritikája I–II.* = *Magyar Könyvszemle*, 98(1982), 3–4, 186–197, 299–313; Uő: *A Pseudo-Isidorus-gyűjtemény szövegei és a 11. század első felének magyarországi társadalmi ideológiája. (Válasz Kristó Gyulának.)* = *Magyar Könyvszemle*, 101(1985), 2, 159–170; GYÖRFFY György: *Magyarország története a honfoglalástól a tatárjárásig.* In SZÉKELY György (főszerk.), BARTHA Antal (szerk.): *Magyarország története. Előzmények és magyar történet 1242-ig.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 1984, (Magyarország története, 1/1–2), 575–1006, 835–846; MAKK 1992, 68–78; Uő: 1993, 57, 60, 62–67; Uő: 2000, 335–340; Uő: 2011, 140–141; KOSZTA 2009, 11–19; THOROCZKAY Gábor: *A középkori Magyarország. Állam és ideológiák.* ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 2020, 77–84.

*megkeresztelkedettek közül az első, aki gonosz szellemeknek ajánlotta magát, leborotválván fejét, és három ágban bocsátotta le hajfürtjeit a pogányok szokása szerint. [...] Akkor tehát Vata elvetemült és átkos buzdítására az egész nép a gonosz szellemeknek szentelte magát, lóhúst kezdett enni, és a legalávalóbb bűnöket kezdte elkövetni. Megölték a keresztény hitet megtartó egyháziakat és világiakat, Isten igen sok egyházát lerombolták. Azután Péter király ellen felkelvén az összes németet és olaszt, akik különböző hivatalok élén Magyarország-szerte voltak, csúf halálnak adták át. Péter táborába éjszaka igen gyors lovakon három kikiáltót küldtek, akiknek közhírré kellett tenniük Isten, Endre és Levente parancsát meg szavát, hogy a püspököket a papsággal együtt öljék meg, a tizedszedőt gyilkolják le, a pogány hagyományt újítsák fel, teljességgel töröljék el az adókat, vesszen Péter emléke németjeivel és olasaival együtt örökre és tovább. [...]*⁷⁷

A Tisza-parti sánctér és Szolnok megye létrehozásával a kereszténység zászlaját magasra emelő Orseolo Péter célja nyilvánvalóan az államszervezet megerősítése, Vata térdre kényszerítése, továbbá az általa birtokolt területek megszervezése, az ottani népesség térítésének befejezése és a feudális rendszerbe való integrálása volt. Vata népének egy része besenyő eredetű volt,⁷⁸ territórium a későbbi Békés megyén kívül Heves, Bihar, Kraszna és Zaránd megyére egyaránt kiterjedt.⁷⁹ A krisztianizáció már bizonyára hosszabb ideje tartott. Erre példa az 1030-ban megszervezett Csanád megye, valamint a csanádi püspökség, ahol a térítő munkálatok még az 1040-es évek közepén is zajlottak. Az intenzív térítő tevékenységet Gellért csanádi püspök irányította, világi előkelők bevonásával. Működésük valószínűleg áttért a szomszédos Vata-domíniumra, ami konfliktusok sorozatával járt.⁸⁰ Az uralkodó erre az elhúzódozó folyamatra szeretett volna végre pontot tenni a Zagyva-torkolati ispánsági vár felépíttetésével és a Tisza melléki Szolnok megye megszervezésével. Az erdélyi egyházmegyében található, utóbb két részre váló (Belső- és Középső-) Szolnok megye területét a honfoglalók gyéren lakták és a 11. század első felében is még jobbra lakatlan terület lehetett.⁸¹

A királyi hatalmat megtestesítő szolnoki ispáni vár létesítése már önmagában is komoly fenyegetést jelentett a Szolnok megyével közvetlenül szomszédos terület ura, Vata számára. Észak és északnyugat felé ugyanis teljesen leszűkítette a mozgásterét. Bihar megyét egyáltalán nem biztos, hogy ekkorra megszervezték. Logikusabb, hogy viszonylag rövid időn belül egy nagy, egybefüggő Szolnok megye jött létre, a későbbi Külső-Szolnok, Észak-Bihar és Belső-Szolnok területén, ami Vata békési, bihari birtokait északról határolta. Részben erre a területre is kiterjedhetett egy térítőpüspökség, amelynek az utóda lett I. András korától az

⁷⁷ 14. századi krónikakompozíció, 394–395.

⁷⁸ KRISTÓ 1965, 37–39; DUSNOKI-DRASKOVICH 2000, 36–41.

⁷⁹ KRISTÓ 1965, 37; DUSNOKI-DRASKOVICH 2000, 28–31, 34–35, 39–40.

⁸⁰ KRISTÓ 1965, 41–42; Uő: 1999, 78–79; Uő: 2006, 118–119; KOSZTA 2009, 19.

⁸¹ BÓNA 1989, 108, 7. térkép, 124, 126, 8. térkép; Uő: *Erdély a magyar honfoglalás és államalapítás korában*. In BENKŐ Loránd – BÓNA István – JAKÓ Zsigmond – TONK Sándor – VEKOV Károly: *Erdély a keresztény Magyar Királyságban*. Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár, 2001, (Erdélyi Tudományos Füzetek, 231), 68–96, 80; RÉVÉSZ László: *A 10–11. századi temetők regionális jellemzői a Keleti-Kárpátoktól a Dunáig*. Szegedi Tudományegyetem Régészeti Tanszéke – Bölcsészettudományi Kutatóközpont Régészeti Intézete – Magyar Nemzeti Múzeum – Martin Opitz Kiadó, Szeged – Budapest, 2020, (Magyarország honfoglalás kori és kora Árpád-kori sírleletei, 13), 78–81, 21. kép, 89.

egri-bihari egyházmegye. Ennek a püspöke lehetett esetleg Gellért és Szolnok ispán vértanú társa, Buldi, akinek az utódai később Biharban voltak birtokosok.⁸² Olaj volt a tűzre, hogy a király vagy sokkal inkább a nevében fellépő Szolnok ispán radikálisan, fegyveres erő alkalmazásával beavatkozhatott a Vata uralta régió belső ügyeibe, mi több, akár központjának, Békés várának elfoglalására is kísérletet tehetett.⁸³ Vatának az e vidékről kirobbanó lázadását – amely gyorsan országos méreteket öltött, bár súlypontja a keleti országrész maradt – tehát döntően az ellene irányuló támadások bázisát jelentő Tisza-parti sáncvár felépítése és Szolnok ispán onnan kiinduló katonai akciói válthatták ki.⁸⁴

Szolnok tisztségei, birtokai és famíliájának birtoklása

Igaza lehet Györffy Györgynek, aki szerint Szolnok *comes* nagyobb hatalommal rendelkezett, mint egy várispán.⁸⁵ Nem véletlen, hogy az *Annales Altahenses* egyenesen *princeps*nek titulálja.⁸⁶ Ez összhangban áll azzal a krónikás hagyománnyal, hogy Gellért és püspöktársai mellett ő volt a világi vezetője az 1046. szeptember 24-én Fehérvárról induló, Vazul-fiak elé járuló küldöttségnek.⁸⁷ Szolnok *comes* öröklött birtoka a vármegyeszékhely körül helyezkedett el, jóllehet szolnoki ispánsága Észak-Erdélyt is magában foglalta. Györffy György valószínűsítette, hogy Szolnoknak nemcsak Észak-Erdélyre terjedt ki a hatalma, hanem egy időben egész Erdély ura, vajdája (*vaivoda Transsilvanus*) is volt.⁸⁸ Ezt a feltevést alátámasztja, hogy a szolnoki ispánság és az erdélyi vajda méltósága később, 1261–1441 között egybekapcsolódott, bár a két méltóság együttes viselésére korábban is találunk példát.⁸⁹

Írott források arról nem tudósítanak, így sajnos nem tudjuk, hogy Szolnok ispánnak voltak-e gyermekei. A *Képes Krónika* 114. fejezetében, 1074-ben Géza herceg környezetében, a tanácsadói között találunk egy Szolnok nevezetű főurat,⁹⁰ aki feltehetően Szolnok *comes* fia lehetett. A krónika szerint Szolnok ispán fia „rosszindulatú”, és valójában nem is Géza tanácsadója, hanem inkább annak árulója volt. Géza herceget ugyanis Salamon király (1063–1074) kezére akarta adni, de törekvését nem koronázta siker. Véleményem szerint azonban az ifjabb Szolnok alakjának ellenszenvessé formálása az ősgeszta írójának tendenciózus megnyilvánulásaként értékelhető. Salamon az ország törvényes uralkodója volt, akivel szemben a később megkoronázott I. Géza és testvére, I. László (1077–1095) lépett fel. A krónikás ezt az elmarasztaló megítélést szerette volna némiképp enyhíteni, hogy a regnáló Salamont és a hozzá közelállók egy részét negatív tulajdonságokkal ruházta fel. Amennyiben ettől elvonatkoztatunk, Szolnok *comes*nek és fiának az egyes uralkodókhöz fűződő kapcsolatában következetesség érhető tetten. Míg az apa I. András trónra kerüléséhez járult

⁸² GYÖRFFY 1984, 795, 846; BUZÁS 2020a, 116, 42. jegyzet.

⁸³ KRISTÓ 1965, 43–45; UÓ: 2006, 119.

⁸⁴ KERTÉSZ 2021, 100.

⁸⁵ GYÖRFFY 1977, 331.

⁸⁶ *Monumenta Germaniae historica*. Edidit Georgius Heinrichus PERTZ. Scriptorum. Tomus XX. Hannoverae, MDCCCLXVIII, 803.

⁸⁷ *14. századi krónikakompozíció*, 396.

⁸⁸ GYÖRFFY 1977, 176, 331.

⁸⁹ ZSOLDOS 2011, 36.

⁹⁰ *Képes Krónika*, 31.

hozzá, addig a leszármazottja – atyja örökébe lépve – annak elsőszülött fiát, Salamon királyt támogatta.

Szolnok ispánnak a Tisza menti sáncvár körül volt öröklött birtoka.⁹¹ Az első ispán leszármazottai ugyancsak a vár szomszédságában (Szabolcs, Szajol, Püspöki), valamint a későbbi Külső-Szolnok megye területén (Istvánháza, Nagyrév) birtokoltak.⁹² Györffy György szerint nemzetségi monostorukat az ispánsági vár szomszédságában, Tenyőn alapíthatták,⁹³ amelynek maradványait Szajol délnyugati határában alig néhány esztendeje sikerült azonosítani (2. kép 8).⁹⁴ Feltételezhetően az ispánsági vár körül elterülő földek voltak a Szolnok-nemzetség első szállásbirtokai,⁹⁵ de birtokoltak még a közelebbi Pest (Mikebuda, Érkusbuda, Irsa, Alberti, Dánszentmiklós), Nógrád (Bágyon), valamint a távolabbi Fejér (Szentpétervámája, Egyházaváma, Hosszúváma, Hidegkút) és Győr megyékben (Gönyő) is. E nemből erednek például a Szajoli, Nagyrévi, Irsay, Szentiványi, Tabajdi, Mikebudai, Gönyői családok, valamint a Gyürkiek, Péteriek és Széchényiek.⁹⁶ A Szolnok família tagjai ugyanakkor a későbbiekben már nem játszottak jelentős szerepet, rendre csak kisbirtokosokként bukkannak fel a forrásokban. Ennek hátterében az húzódatott meg, hogy a 11. századi trónviszályok során elszámíthatták magukat, és az általuk támogatott jelölt később alulmaradt.⁹⁷

Szolnok comes halála

Vata a területén folytatott krisztianizáció, valamint a nem sokkal korábban felépített Tiszaparti vár ispánjának a hatalmát megdönteni szándékozó katonai lépései miatt közvetlen ellenségeként tekintett nemcsak Péter királyra, hanem Szolnok ispánra, valamint a térítésben érintett két főpapra: Gellétre és Buldira egyaránt. Az 1046 nyár végén és kora őszen lejátszódott véres események ezt messzemenően bizonyítják. Az uralkodó megvakíttatását a *14. századi krónikakompozíció*⁹⁸ és az *Altaichi Évkönyv* egyaránt a pogányokhoz köti: „*Királyuk elől annyira elzárták az utat, hogy sehol sem akadt menekülési lehetőség számára, mígnem a pogányok és nemtelenek, akiknek megengedték azt, hogy saját akaratuk szerint éljenek, azért megfosztották őt szeme világától, ami hallomás szerint királyi személlyel még soha nem történt meg, nehogy – ha épségben a Német Királyságba menekülne – azután kiújuljon a háború és hadi*

⁹¹ GYÖRFFY 1977, 176, 331.

⁹² *Codex diplomaticus Arpadianus continuatus. Árpádkori új okmánytár.* Kilencedik kötet. A M. Tud. Akadémia Tört. Bizottsága megbízásából közzé teszi WENZEL Gusztáv. Pest, 1871, (Monumenta Hungariae Historica 1. Diplomataria, 17), 165; BÁRTFAI SZABÓ László: *Pest megye történetének okleveles emlékei 1002–1599-ig.* Szerzői magánkiadás, Budapest, 1938, 434.

⁹³ GYÖRFFY 1977, 331.

⁹⁴ KERTÉSZ Róbert – PÁLÓCZI HORVÁTH András – ÁDÁM Márk: *A középkori Tenyő és a Szent Péter-monostor azonosítása.* = *Tisicum*, 26(2018), 183–212; KERTÉSZ 2021, 213–232.

⁹⁵ BÁRTFAI SZABÓ 1938, 522.

⁹⁶ BÁRTFAI SZABÓ 1938, 434, 522.

⁹⁷ BAGI 1992, 29–30; BAGI–MADARAS 2017, 46–47.

⁹⁸ Lásd: 23. jegyzet.

*szerecséltenség támadjon belőle. Annak a földnek szinte összes főpapja abban a veszedelmes időben elpusztult, hasonlóan a papokkal együtt számos szerzetes is.*⁹⁹

A tanulmány elején idézett 14. századi krónikaszerkesztés 83. és 84. fejezeteit elolvasva kijelenthető, hogy 1046. szeptember 24-én a Vata vezette pogányok, eretnekek bosszúja a dunai Kelen-révnél, elsődlegesen az eredetileg Fehérvárról András és Levente hercegek köszöntésére útra kelt főnemesi-főpapi küldöttség három tagja ellen irányult. A preláthusok közül egyértelműen Gellért,¹⁰⁰ valamint a későbbi egri-bihari egyházmegye területén ekkor működő térítőpüspökség élén álló Buldi, míg a világiak vonatkozásában Szolnok voltak a célszemélyek. Az utóbbi egyben azt is igazolhatja, hogy az ispán a megölésekor még a róla elnevezett megye élén állt. Mindhárman a helyszínen vesztették életüket. Egy másik püspök, Besztrik is megsebesült, és később a sebeibe halt bele, tehát őt nem biztos, hogy okvetlenül meg akarták ölni.¹⁰¹

Mindezek a történések világosan bizonyítják, hogy a Kelen-révnél lezajlott vérengzés nem oktalan és véletlenszerű volt, hanem egy előre megtervezett leszámolás. A pogányok és eretnekek valószínűleg csapdába csalták a későbbi áldozatokat. A kelepceből pedig az érintett személyeknek már semmi esélyük nem maradt a kitörésre. A főnemesi-főpapi küldöttség nyilván számottevő fegyveres kísérettel rendelkezett, de azt az egyenlőtlen küzdelemben idővel felmorzsolhatták. Egyedül két püspöknek sikerült elmenekülnie, ám mint az előzőekben utaltam rá, sem Besztrik – aki pár nap múlva belehalt sérüléseibe –, sem Beneta nem tartozott a legfontosabb kiiktatandó személyek közé. Az erőszakos halált elszenvedett, a forrásokban név szerint is említett világi és egyházi előkelőkben az a közös, hogy valamennyien szemben álltak a pogány lázadás vezetőjével. Vata és Szolnok *comes* között ugyanolyan személyes konfliktus húzódnak meg, mint amilyen Buldi térítőpüspökkel és Gellért csanádi püspökkel szemben feltételezhető. Szolnok és Buldi északnyugatról és északról, míg Gellért délről jelenthetett fenyegetést számára.

A 14. századi krónikaredakció 83. és 84. fejezetében foglaltak szerint a Kelen-révnél a Vata vezette pogányok először a legvédtelenebb, legkiszolgáltatottabb csoportot, a püspököket támadták meg.¹⁰² Bár a Gellért-legenda és a krónikák fegyveres ellenállásról nem tesznek említést, vélhetően ennek az lehetett az oka, hogy a túlerővel szemben Szolnok ispán és katonái egy ideig még eredményesen vették fel a küzdelmet. Vataék Gellértet előbb megkövezték, majd egy kétkerekű kordén letaszították a később róla elnevezett Kelen-

⁹⁹ *Altaichi Évkönyv*, 256.

Makk Ferenc szerint a Vata-féle pogánylázasítás a legnagyobb csapást az egyházra mérte: a főpapságnak 60–70%-a eshetett áldozatul, ám a veszteség az alsópapság körében még ennél is magasabb lehetett. Vö. Makk Ferenc: *Megjegyzések I. András történetéhez*. = *Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae*. *Acta Historica*, 90(1990), 23–41, 24–25; Uő: 1992, 81; Uő: 2000, 342.

¹⁰⁰ „Mialatt tehát a pogányok Gellérten körülményesen kitöltötték bosszújukat, addig két püspöknek sikerült egérutat nyernie.” Vö. Ifj. HORVÁTH János: *A Gellért-legendák forrásértéke*. = *A Magyar Tudományos Akadémia Nyelv- és Irodalomtudományi Osztályának Közleményei*, 13(1958), 1–4, 21–82, 73. Vö. még: SZEGFŰ László: *Gellért püspök halála*. = *Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae*. *Acta Historica*, 66(1979), 19–28.

¹⁰¹ KERTÉSZ 2021, 102.

¹⁰² *14. századi krónikakompozíció*, 396–398. Lásd még: *Szent Gellért püspök nagy legendája*, 90–91; *Thuróczy-krónika*, 89–90.

hegyről, végül bestiális módon megölték. A másik főpapot, Buldit halálra követték. Ennek a két személynek a megkínzása és a kivégzése annyira lefoglalta a lázadókat, hogy időközben Besztrik és Beneta püspökök szerencsésen elmenekültek. Egy hajón átkeltek a Duna túlsó, pesti oldalára, ami ugyan szintén a felkelők kezében volt, és Besztriket meg is sebesítették, de az időközben megérkező András herceg a védelmükre kelt. Szolnok *comes* viszont az elhúzódó harc következtében a jobb parton rekedt. Amikor a hozzá hű katonák mind elfogytak mellőle, lovával a Dunába ugratva, úszva próbált elmenekülni a helyszínről. Az előkelők közül azonban utolsóként, Gellért és Buldi püspököket követve, ő sem kerülhette el sorsát és keresztényi vértanúhalált szenvedett.

Szolnok ispán így az ezeréves magyar kereszténység első, név szerint ismert világi vértanúja lett. A krónikás hagyomány még a gyilkosának nevét is megőrizte: Murtmur.¹⁰³ A Kelen-révnél kulmináló tragédiát csak fokozta, hogy a tettes és az áldozat valójában ismerték egymást. Régebben ugyanis az ispán keresztelte meg későbbi gyilkosát. Így nem véletlen, hogy Murtmur először, jó keresztényhez méltón, megmentette a haláltól, felvette a hajójába, és csak miután a felkelők halállal fenyegették, ölte meg kardjával. Az, hogy Szolnok a budai Duna-szakaszon egy általa megkeresztelt személyre bukkant, arra utalhat, hogy ezen a területen is lehetett valamiféle hosszabb ideig tartó királyi megbízatása, amely kapcsolódott a kereszténység terjesztéséhez.¹⁰⁴ Ez azt igazolhatja, hogy az ispán a róla elnevezett Tisza menti központ és Szolnok megye megalapítása előtt még egy másik régióban, az „ország közepén” (*medium regni*) eredményesen működött.

Napjainkra Szolnok ispánnak sem Jász-Nagykun-Szolnok vármegye településein, sem a nevét viselő városban nem alakult ki kultusza. Emlékezete is csupán a legutóbbi évtizedekben kezdett el szervesülni a megyeszékhely társadalmi szövetében. Ezt tükrözi, hogy civil kezdeményezésre 2001 óta Szolnokon köztéri szobor őrzi a város- és megyealapító emlékét. Pogány Gábor Benő szobrászművész egész alakos bronzszobra az ispánnak a halála előtti utolsó pillanatait örökítette meg (18–19. kép). A művészeti koncepció ahhoz az archaikus szimbólumhoz kapcsolódik, amely szerint az ember az életből a halálba való eltávozást egy csónakon teszi meg. A jelen sorok írójának indítványát elfogadva, az alkotás megkoszorúzására első alkalommal 2025. augusztus 30-án, Szolnok Város Napjához kapcsolódóan, a Szent György Lovagrend Jász-Nagykun-Szolnok Vármegyei Priorátusának szervezésében került sor (20. kép).¹⁰⁵

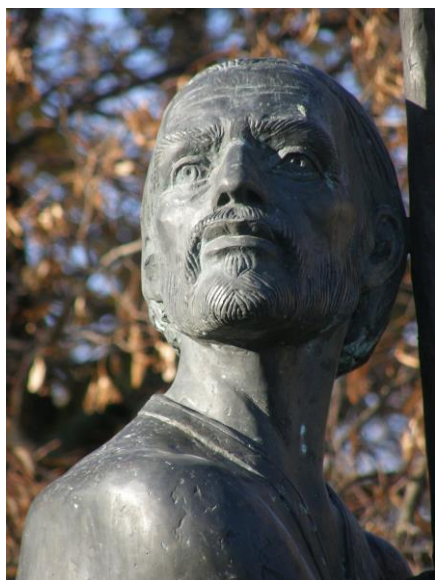
¹⁰³ 14. századi krónikakompozíció, 398; Thuróczy-krónika, 90.

¹⁰⁴ BAGI 1992, 28.

¹⁰⁵ MAJOR Angéla: A történelem viharaiiban vértanúvá lett ispán alakja ma is példát jelent – a városalapító Szolnok ispán drámai sorsa. = Szoljon. Jász-Nagykun-Szolnok vármegyei hírportál, 2025. szeptember 04. <https://www.szoljon.hu/helyi-kozelet/2025/09/szolnok-ispán-a-varosalapito-dramai-sorsa> (Letöltés: 2025. 09. 05.)

18. kép: Szolnok ispán bronzszobra a Tisza-parti megyeszékhelyen – Pogány Gábor Benő szobrászművész alkotása (fotó: Danka István)

19. kép: A Szolnok ispán szobor részlete (fotó: Nagy Tibor)

20. kép: Szent György lovagok és érdeklődők Szolnok ispán szobrának első koszorúzásakor, 2025. augusztus 30. (fotó: Major Angéla)

Konklúzió

A 979 éve elhunyt Szolnok *comes* életútjának feltárását csak részben lehet elvégezni, mert a rendelkezésre álló közvetlen források száma elenyésző. Lényegében *Szent Gellért püspök nagyobbik legendája*, a *14. századi krónikakompozíció* és a *Thuróczy-krónika* (az adott szakaszokat illetően egymással alapvetően megegyező), valamint az *Altaichi Évkönyv* 1046-ra vonatkozó passzusait érdemes górcső alá venni. Jóllehet ezekből is csupán az utolsó napjára deríthetünk fényt, amelynek végén megölték. Így a tanulmányban közzétett gondolatok túlnyomó része a fenti kútfők analízisét, valamint az eseménysorozatból levonható következtetések láncolatát foglalja magában, amelyek részletei ok-okozati összefüggésben állnak egymással. Mindent egybevetve lehetővé vált egy átfogó, bár korántsem hézagmentes pályakép-rekonstrukció elkészítése.

Narratívám nyomán Szolnok *comes* felemelkedése Orseolo Péter királyhoz köthető. Pályája kezdetén az uralkodó feltétlen híve, udvarának tagja, buzgó keresztény volt, aki a magyar krónikák szerint a kereszténység terjesztőjeként lépett fel. A Zagyva tiszai torkolatánál található katonai-igazgatási központ megalapítása előtt az „ország közepén”, a Duna-völgy mentén teljesíthetett királyi megbízatást, melyet sikeresen hajtott végre. Ezzel magyarázható, hogy minden bizonnyal Péter második országlása idején, 1044 és 1046 között megkapta az uralkodótól feladatul a róla elnevezett Szolnok vár felépíttetését, valamint a vármegye és a várispánság megszervezését. Ebből következően mind megyésispánként, mind várispánként egyaránt helyt kellett állnia. A kora Árpád-kori Szolnok megye hatalmas területet fedett le: a Tisza-vidéktől egészen a Keleti-Kárpátokig húzódott, tehát Észak-Erdély is hozzá tartozott. Egy időben feltehetően elnyerhette az erdélyi vajda méltóságát, így akár egész Erdély ura is lehetett.

Első királyunk politikája folytatójaként Orseolo Péter a keleti országrészben a gyenge lábakon álló államszervezetet szerette volna megerősíteni és egyben a krisztianizációt is kiterjeszteni. Ebbéli törekvésének megvalósításában kulcsszerepet játszott Szolnok várának és a vár megyéjének létrehozása. Az uralkodó célja ugyanis az volt, hogy megtörje a szomszédos, a későbbi Békés megyén kívül Heves, Bihar, Kraszna és Zaránd vármegyékre kiterjedt, jellemzően pogányok és eretnekek által lakott territórium urának, Vatanak a hatalmát. Az eredeti Szolnok megye csak az ispáni erősség közvetlen környékét, a Tisza mindkét partját foglalta magában. Viszonylag rövid időn belül azonban egy nagy, egybefüggő Szolnok megye szerveződött meg, a későbbi Külső-Szolnok, Észak-Bihar és Belső-Szolnok területén, amely Vata békési, bihari birtokait északról határolta. Szolnok ispán a Tisza-parti ispánsági sánctvárból hadjáratokat vezethetett erre a domíniumra, sőt annak központját, Békés várát is megkísérelhette elfoglalni. 1046 első felében Vata felkelése ezekre a támadásokra válaszul robbant ki.

Időközben Szolnok *comes* elpártolt az uralkodótól. Ennek lehetséges okai között a királyi udvarban az idegenek, elsősorban a német területekről és Itáliából betelepült előkelők arányának megnövekedése említhető meg, valamint az, hogy 1045 pünkösdjén Péter német hűbért vállalt. Az ispánt 1046 elején, de még a Vata-féle pogánylázadás kitörése előtt már „királycsinálóként” azonosíthatjuk. Az egyik vezetője lehetett ugyanis a Csanádon ekkor

szerveződött, előkelőkből álló, Péter-ellenes összeesküvésnek. Míg ő a világi, addig Gellért csanádi püspök az egyházi irányító volt. Úgy határoztak, hogy visszahívják Szent István király megvakított és megsüketített unokatestvére, Vazul külhoni száműzetésben élő fiait, és felajánlják nekik a trónt. Ebből következően Szolnok ispán oroszlánrészt vállalt abban, hogy András, valamint Levente hercegek hazatérhettek a Kijevi Ruszból, és az előbbiből 1046. szeptember vége – november között I. András néven király lett. Innentől kezdve több mint 250 évig, egészen 1301-ig, III. András haláláig, megszakítás nélkül Árpád-házi királyok uralkodtak Magyarországon.

Az Árpád-házi hercegek hazahívásáról döntő csanádi gyűlés vezetői, Szolnok ispán, Gellért püspök, valamint a későbbi egri-bihari egyházmegye területén ekkor működő térítőpüspökség élén álló Buldi és még további két főpap 1046 nyarán, a Gellért-legenda és a későbbi krónikás hagyomány tanúsága szerint, a monarchia székhelyén, Fehérvárott gyűltek össze. Céljuk minden bizonnyal az volt, hogy a királyi udvarban szervezkedő, az uralkodóval elégedetlen főurakkal kapcsolatba lépjenek. Előbb 1046 augusztusában megakadályozták Péter királynak és kíséretének a városba jövetelét, majd néhány héttel később, 1046. szeptember 24-én, miután megtudták, hogy András és Levente érkezése Pestre várható, útra keltek a mielőbbi találkozás reményében. Erre azonban – az egyetlen túlélő, Beneta püspök kivételével – már nem került sor, mert Vataék a Pesttel szembeni Kelenrév-nél csapdát állítottak nekik. A területét ért katonai támadások és keresztény térítés miatt Vata személyes ellenségként tekintett mind Szolnok *comes*-re, mind Gellért csanádi püspökre és Buldi térítőpüspökre. Emiatt egyiküknek sem maradt esélye élve kijutni a pogányok kelepceből. Mindhárman vértanúságot szenvedtek, és Szolnok ispán lett az ezeréves magyar kereszténység első, név szerint is ismert világi vértanúja.

Képjegyzék

1. kép: Magyarország vármegyéi és azok központjai a 11–13. században (a *Korai magyar történeti lexikon*. Budapest, 1994 térképe alapján rajzolta Kalán Rita) Rövidítések: B. Besztercei kerület; Br. Brassói kerület; F. Fehér megye; K. Királyi kerület; R. Radnai kerület
2. kép: Szolnok környezete – a garamszentbenedeki apátság 1075. évi alapító oklevelében a Pél (*Pelu*) elnevezésű birtok kapcsán feltűnő, azonosítható helynevek, középkori utak (piros színnel), révek, valamint az egykori vízrajzi viszonyok (fehér színnel) és a régészetileg nyilvántartott Árpád-kori és késő középkori lelőhelyek (piros színnel) feltüntetésével (a képet tervezte: Kertész Róbert; készítette: Mali Péter) Jelkulcs: 1. Szolnok ispánsági vára; 2. Szolnok váralja; 3. Árpád-kori Alcsi falu (Szolnok–Alcsi-sziget Árpád-kori lelőhely); 4. késő középkori és kora újkori Alcsi falu rekonstruálható helye; 5. Millér eredeti tiszai torkolata, ahol Szolnok középkori révhelye azonosítható; 6. Millér jelenlegi, szabályozások utáni tiszai torkolata; 7. Tenyő falu (középkor, kora újkor); 8. tenyői Szent Péter-monostor; 9. Szolnok–Szanda Beke Pál halma III. honfoglalás kori temető – Uetcudi sírja(?); 10. Derzsi/Derzsigát falu (Árpád-kori és késő középkori lelőhely); 11. 14–16. századi lelőhely; 12.

Varsány/Tiszavarsány (Árpád-kori, késő középkori, kora újkori lelőhely); 13. Várkony (Árpád-kori, késő középkori, kora újkori lelőhely)

3. kép: Bizánci ereklyetartó mellkereszt Szűz Mária domborúan megformált, oráns kéztartású alakjával, 10–11. század, Szolnok–Vár (fotó: Kozma Károly fotóművész)
4. kép: 11. századi fazék, Szolnok–Vár (fotó: Kozma Károly fotóművész)
5. kép: A szolnoki vársziget közepén nyitott 3. szelvényben feltárt régészeti jelenségek (drónfelvétel: Lescsinszki Zoltán, 2018; a képet tervezte: Kertész Róbert; készítette: Horváth Sándor)
Jelkulcs: 1. az ispánsági várat nyugat felől övező sáncárok teljes rétegsorát feltáró régészeti szonda; 2. az észak–déli irányú vizesárok ásatáson azonosított keleti széle; 3. a sáncárok szélének rekonstruált nyomvonala; 4. talajmechanikai fúráspon, amely szerint a vizesárok nyugati széle ettől keletre húzódik; 5. 16. századi kaszárnya alagsora; 6. 16–17. századi oszmán palotaépület részlete; 7. a palotát északról övező cölöpsor; 8. 18. századi pince részlete
6. kép: Az észak–déli irányú nyugati sáncárok meredeken lejtő keleti szélének azonosítása a 3. szelvény déli részén (ásatási felvétel: Kozma Károly fotóművész, 2018)
7. kép: Az ispánsági várat nyugat felől övező sáncárok teljes rétegsorát feltáró régészeti szonda északi metszetsfala a különböző korú rétegekkel (3. szelvény). Az Árpád-korba az S-484. és az S-411. számú rétegek tartoznak (ásatási felvétel: Kozma Károly fotóművész, 2018)
8. kép: A vársziget öskörnyezeti viszonyai, valamint az ispánsági sáncvár és a kora újkori palánkerősség alaprajzi rekonstrukciója – a 2017–2019-ben feltárt 3. szelvény kiemelésével (a képet tervezte: Kertész Róbert; készítette: Mali Péter és Horváth Sándor)
Színkód: 1. piros: 11. századi sáncvár; 2. bordó: az 1550–1552-ben épített palánkerősség
9. kép: A Szolnok ispán által alapított Tisza-parti megyeközpont: az ispánsági vár és a váralja madártávlatból, 11. század (a képet tervezte: Kertész Róbert és Szőke Balázs; 3D modell: Szőke Balázs; látványterv: Nagy Gábor)
- 10–11. kép: A 11. századi szolnoki ispánsági sáncvár elméleti rekonstrukciója (a képet tervezte: Kertész Róbert és Szőke Balázs; 3D modell: Szőke Balázs; látványterv: Nagy Gábor)
12. kép: Az ispánsági vár normál nézőpontból, 11. század (a képet tervezte: Kertész Róbert és Szőke Balázs; 3D modell: Szőke Balázs; látványterv: Nagy Gábor)

13. kép: Az ispánsági várbelső épületeinek elméleti rekonstrukciója, 11. század (a képet tervezte: Kertész Róbert és Szőke Balázs; 3D modell: Szőke Balázs; látványterv: Nagy Gábor)
14. kép: A háromeres palmettákkal díszített oszlopfőtöredék saroknézete, 11. század, Szolnok-Vár (fotó: Mudrák Attila fotóművész)
- 15–17. kép: A 11. századi oszlopféjezet rekonstrukciója, Szolnok-Vár (grafika: Rékassy Eszter)
18. kép: Szolnok ispán bronzszobra a Tisza-parti megyeszékhelyen – Pogány Gábor Benő szobrászművész alkotása (fotó: Danka István)
19. kép: A Szolnok ispán szobor részlete (fotó: Nagy Tibor)
20. kép: Szent György lovagok és érdeklődők Szolnok ispán szobrának első koszorúzásakor, 2025. augusztus 30. (fotó: Major Angéla)